

MUĞLA İŞ ve YATIRIM ORTAMI

Muğla Yatırım Destek Ofisi

Mayıs, 2019

Hazırlayan: Mehmet SERT

İçindekiler

1. Genel Bilgiler	1
2. Muğla İlçelerinin Özet Sosyo-Ekonomik Değerlendirmeleri	3
BODRUM	3
DALAMAN	3
DATÇA	3
FETHİYE	4
KAVAKLIDERE	4
KÖYCEĞİZ	4
MARMARİS.....	4
MENTEŞE(MERKEZ İLÇE)	5
MİLAS	5
ORTACA	5
SEYDİKEMER.....	5
ULA.....	6
YATAĞAN.....	6
3. Potansiyel Yatırım Alanları	6
ÖNCÜ SEKTÖRLER	7
Tarımsal Üretim	7
Su Ürünleri	8
Deniz-Kum-Güneş Turizmi.....	8
Madencilik.....	13
Yat İmalatı	14
ÖNCELİKLİ SEKTÖRLER	14
Medikal Turizm	14
Yenilenebilir Enerji	16
Organik Tarım.....	17
Tarıma Dayalı Sanayi	18
Ekolojik Turizm	19
Tıbbi ve Aromatik Bitki Üretimi.....	20
4. Sanayi Altyapısı ve Yatırımların Durumu.....	22
5. İhracat	26
6. Ar-Ge Potansiyeli.....	27
Kaynakça:	29

1. Genel Bilgiler

Muğla ili, Akdeniz ve Ege denizine 1.480 km uzunluğa sahip kıyısı bulunan, topraklarının %67'si orman olan, orman varlığı en yüksek illerimizden birisidir. Muğla ilinin yüz ölçümünün %22'sini özel çevre koruma bölgeleri oluşturmaktadır. 2012 yılında ilan edilen Büyükşehir kanunu ile Büyükşehir olan Muğla ilinde, Fethiye ilçesinden ayrılan Seydikemer 13. ilçe olarak belirlenmiştir. Orman Bölge Müdürlüğü'ne ait 8 tabiat parkı ve 73 mesire yeri ile av turizmine uygun Köyceğiz ve Yılanlı-Çakmak Yaban Hayatı Geliştirme Sahası mevcuttur. Bodrum, Fethiye ve Marmaris kıyılarında dalış turizmi, Akyaka'da Kitesurf, Babadağ'da yamaç paraşütü, Karya ve Likya antik yollarında trekking, Dalaman Çayında rafting yapma imkanı vardır. Bodrum ve Dalaman havalimanları ile tüm yıl İstanbul ve Ankara'ya, turizm sezonunda da yurtdışına aktarmasız uçuş seferleri gerçekleştirilmektedir.

Tablo 1 Muğla Özel Çevre Koruma Alanları

ÖÇK Bölge İsmi	Alanı(km2)
Gökova	1.093
Köyceğiz-Dalyan	461
Fethiye-Göcek	805
Patara	197
Datça-Bozburun	1.444
Toplam	4.000

Kaynak: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı(2019)

Muğla'da, ilçelerin durumu gerek coğrafi gerekse sosyo-ekonomik açıdan oldukça farklılık arz etmektedir. Turizm faaliyetlerinin yoğun olduğu kıyı bölgelerinde yer alan ilçelerin, iç bölgelerde yer alan ilçelere göre daha gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür. Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 2004 yılında sosyal ve ekonomik göstergelerden yola çıkarak hazırlanmış olan 872 ilçenin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmasına göre en gelişmiş ilçe 22. Sırada Marmaris olarak yer alırken, en az gelişmiş Kavaklıdere ilçesi 374. Sırada yer almaktadır. 2004 yılından bugüne gittikçe cazibesi artan turizm ilçelerinin gelişmişlikte daha ileri sıralara yükseldiği tahmin edilebilir.

Tablo 2 Muğla İlçeleri Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

İlçe Adı	Sıralama
Marmaris	22
Bodrum	27
Merkez	68
Datça	80
Ortaca	104
Dalaman	113
Fethiye	128
Milas	165
Ula	212
Yatağan	229
Köyceğiz	264
Kavaklıdere	374

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı(2004)

Kalkınma Bakanlığı'nın 2011 yılındaki hazırlamış olduğu illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre Muğla ili en gelişmiş 8. il olarak yer alarak 1. gelişmiş bölge illeri arasında bulunmaktadır.

Tablo 3 Muğla İli Temel Göstergeleri

Parametre	Muğla	Türkiye
Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (Kalkınma Bakanlığı, 2011)	8.	-
Kişi Başına Gayri Safi Katma Değer (TÜİK, 2017)	37.461 TL	38.680 TL
İlk 1000'de Yer Alan Firma Sayısı (İstanbul Sanayi Odası, 2018)	2	-
Yabancı Sermayeli Sanayici Sayısı (TOBB, 2019)	8	1.282
Toplam İhracat (TİM, 2018)	482 Milyon \$	163,5 Milyar \$
Okul Öncesi (5 yaş) Net Okullaşma Oranı(MEB, 2015-2016)	% 74,6	% 55,5
Ortaöğretim Okullaşma Oranı (Türkiye % 79,8) (MEB, 2015-2016)	% 83,8	%79,8
Derslik Başına Öğrenci Sayısı (İlkokul-Ortaokul) (MEB, 2015-2016)	18	25
100 Bin Kişi Başına Düşen Toplam Hastane Yatak Sayısı (TÜİK, 2017)	215	279
Orman Alanının Yüzölçümüne Oranı(Muğla Orman Bölge Müdürlüğü, 2018)	%68	%29
Özel Çevre Koruma Bölgeleri Alanlarının Yüzölçümüne Oranı(Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016)	%22	%3
Tabiat Parkı Sayısı(Muğla Orman Bölge Müdürlüğü, 2018)	8	206
Konaklama Tesislerinde Geceleme Sayısı	20 Milyon	-
Turizm İşletme Belgesi Yatak Sayısı (Muğla Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2019)	105 Bin	935 Bin
Marina Sayısı/ Toplam Kapasite (Muğla Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2019)	27/7.333	-
İşsizlik Oranı%(2013)	7,3	9,7
İşgücüne Katılma Oranı%(2013)	55,5	50,8
Nüfus Yoğunluğu(Nüfus/Km2)(2018)	76	105
Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü(2015)	2,9	3,5
Yüksekokul Veya Fakülte Mezunu Oranı%(2015)	15,96	14,2
Kişi Başına Elektrik Tüketimi(Kwh)(2014)	2.903	2.669
Bin Kişi Başına Otomobil Sayısı(2015)	195	134
Nüfus Başına Ortalama Mevduat(TL)(2015)	15.458	14.890
Nüfus Başına Ortalama Kredi(TL)(2015)	13.924	17.588

Bodrum, Fethiye ve Ortaca ilçeleri Türkiye ortalaması olan 120'nin üstünde nüfus yoğunluğuna sahip olan ilçeler arasında yer alırken; Köyceğiz, Seydikemer ve Kavaklıdere ilçeleri en az nüfus yoğunluğunda sahip ilçelerdir. Tablo 3'de yer alan parametrelere göre; işsizlik oranı az, işgücüne katılım oranı yüksek, nüfusu az yoğun, eğitim ve refah seviyesi yüksek bir il profili görülmektedir.

Tablo 4 Muğla İlçeleri Nüfus Yoğunlukları

İlçe Adı	Nüfus	Yüzölçümü (km2)	Nüfus Yoğunluğu (nüfus/km2)
Bodrum	171.850	650	264
Fethiye	157.745	875	180
Ortaca	48.373	285	170
Marmaris	94.247	906	104
Milas	139.446	2.067	67
Menteşe	112.447	1.659	68
Dalaman	41.351	608	68

Yatağan	44.940	851	53
Ula	25.294	479	53
Datça	22.261	436	51
Kavaklıdere	10.898	302	36
Seydikemer	62.246	2.208	28
Köyceğiz	36.389	1.329	27
Muğla	967.487	12.654	76

Kaynak: Harita Genel Komutanlığı ve TÜİK(2018)

2. Muğla İlçelerinin Özet Sosyo-Ekonomik Değerlendirmeleri

Muğla'nın ilçelerinin sosyo-ekonomik açıdan farklılıklar göstermesi nedeniyle, Muğla ilini tanıyabilmek için Muğla'nın ilçelerinin durumunu ayrı ayrı bilmek gerekmektedir. GEKA Ekonomik Araştırmalar ve Planlama biriminin yapmış olduğu aşağıda yer alan ilçe değerlendirme çalışması, Muğla ilçelerinin özet durumunu iyi bir biçimde yansıtmaktadır.

BODRUM

Bodrum, dünyada turizm alanında markalaşma yolunda ilerleyen bir ilçe olmakla birlikte birçok turizm çeşidi ile yerli ve yabancı birçok turisti her yıl bölgeye çekmektedir. Turizm tesisleri, yat ve kurvaziyer limanları, mavi bayraklı plajları, tarihi değerleri, doğal güzellikleri ile öne çıkan bir turizm merkezidir. Bununla birlikte kırsal nüfus oranı yüksek olan Bodrum'da, tarım da ilçe ekonomisine katkıda bulunmaktadır.

DALAMAN

İlçede nüfusun çoğunluğu merkezde ikamet etmektedir. İlçe ekonomisine en çok katkı sağlayan sektör tarımdır, fakat az da olsa pay sahibi olan turizm de ön plana çıkmaktadır. İlçede bulunan uluslararası havaalanı mevsimlik istihdam olanakları yaratmaktadır. İlçe özellikle narenciye üretimi açısından Bölge'de en fazla öne çıkan ilçelerden biridir. TİGEM, Kağıt Fabrikası ve Dalaman Havaalanı ilçe ekonomisine katkı sağlamaktadır ve bunlara bağlı olarak ulaştırma ve depolama sektörü gelişmiştir. İlçede bulunan manyezit kaynakları sayesinde ilçe madencilik sektörü işyeri sayısı ve istihdamı açısından öne çıkmaktadır. Dalaman, Muğla'nın turistik yörelerine havaalanı vasıtası ile turist girişlerini sağlamaktadır. Dalaman Havalimanı'nın artan yolcu trafiğini karşılamak amacı ile yeni konaklama tesisleri yapılmıştır. Göcek koyları olarak bilinen Dalaman ilçe sınırları içerisinde kalan koylar yat turizmi için çok elverişlidir. Kurşunlu, Akbükü, Göbün, Boynuzbükü, ve Sarsala koyları bunların arasında yer almaktadır.

DATÇA

Dağlık ve engebeli arazi yapısı sebebiyle ilçede tarım alanlarının oranı il geneline göre azdır. Buna rağmen özellikle kırsal alanlarda tarımsal etkinlikler ilçe ekonomisinin temelini oluşturmaktadır. İlçe Türkiye badem üretiminde önemli bir paya sahiptir. İlçedeki bir diğer önemli ekonomik kaynak da arıcılıktır. Ekonomisinin büyük bir çoğunluğu tarıma dayalı olan Datça'nın eşsiz kıyıları, Knidos Antik Kenti, doğal zenginlikleri ve bakir yaşamı önemli bir turizm potansiyeli barındırmaktadır. Bu bağlamda 2023 Turizm Strateji Belgesi'nde de bir eko turizm merkezi olarak tanımlanan Datça'nın, ulaşım ve liman sorunlarını çözerek, gelecekte turizm ekseninde gelişmesi beklenmektedir. Fakat

ilçenin kitle turizmine uygun olmaması nedeniyle butik işletmelere yönelik bir gelişme beklenmektedir.

FETHİYE

Fethiye ilçesinde turizm sektörünün yanı sıra tarım ve sanayi sektörleri de ilçe ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. İlçe TOBB'a kayıtlı sanayi işyeri sayısı açısından ilde 3. sıradadır. İlçe, tesislerde kalış süresi ve doluluk oranları açısından yüksek orana sahip ilçelerindendir ve deniz turizminin yanı sıra alternatif turizm açısından da gelişmiştir. İlçede bulunan Fethiye Limanı yolcu ve yük taşınması yönünde hizmet vermektedir. Bu bağlamda ilçe ulaştırma ve depolama sektöründe işyeri sayısı açısından Bodrum'dan sonra en büyük paya sahiptir. Başta dünyaca ünlü Ölüdeniz ve yamaç paraşüt alanı Babadağ olmak üzere tarihi ve doğal birçok zenginliği barındırmaktadır. Her yıl gelen yerli yabancı birçok turist de bunun bir göstergesidir. Fethiye'nin turizm alanında markalaşması ve tanınırlığının gelecekte de özellikle macera sporları alanında olması beklenmektedir. Yamaç paraşütü ve motokros sporlarına ilgi duyan maceraperest turistler için Fethiye vazgeçilmez bir destinasyon olma yolundadır. Gelecekte de doğa dostu sanayisi ve turizmi destekler konumdaki tarımı ile birlikte gelişmiş bir turizm merkezi konumuna gelmesi beklenmektedir.

KAVAKLIDERE

Muğla ilinin en düşük nüfusa sahip ilçesi olan Kavaklıdere, yüksek kırsal nüfus oranına sahip ilçeler arasında yer almaktadır. İlçede önemli mermer yatakları yer almakta, madencilik ve taş ocaklığı sektörünün ilçe istihdamında önemli payı bulunmaktadır. İlçede bakırcılık da geleneksel bir üretim olarak ön planda olmakla birlikte gelişmiş bir sanayi faaliyeti bulunmamaktadır.

KÖYCEĞİZ

İlçede kırsal nüfus oranı yüksektir ve ilçe ekonomisi büyük oranda tarım sektörüne dayanmakla birlikte, turizm sektörü de ilçenin önemli geçim kaynaklarından birini oluşturmaktadır. İlçede narenciye üretimi önemli bir gelir kaynağıdır. Bununla birlikte ilçede gezginci arıcılık da yapılmakta, Köyceğiz Gölü'nde balıkçılık faaliyetleri de yürütülmektedir. Köyceğiz Gölü, Karia, Kaunos gibi doğal ve tarihi zenginlikler ilçenin turizmdeki önemini arttırmaktadır. Ayrıca ilçenin Sultaniye Köyü'nde mevcut olan termal kaplıcalar, sağlık turizmi bakımından önemli bir merkez teşkil etmektedir. Köyceğiz'in Akdeniz kıyısında bulunan Ekincik Koyu, uzun plajı ve yat limanı ile, su sörfü, su kayağı ve yüzme için elverişli yerlerden biridir. Köyceğiz, henüz tarımın ekonomideki etkisinden kurtulamamış olsa da önemli bir turizm potansiyeli barındırmaktadır.

MARMARİS

Marmaris Türkiye'nin önde gelen turizm merkezlerinden birisi olarak öne çıkmaktadır. Sahip olduğu turizm tesisleri, yat ve kurvaziyer limanları her yıl çok sayıda yerli ve yabancı turisti bölgeye çekmektedir. Bunun yanı sıra ilçede tarım alanlarının iç kesimlerde yoğunlaşması agro-turizm ile birlikte turizm tesislerini besleyen bir gıda sektörünü oluşturmaktadır. Fakat ilçede gıda da dâhil herhangi bir sanayi sektörü gelişmemiştir.

MENTEŞE(MERKEZ İLÇE)

Aydın ve Denizli merkez ilçelere göre daha az nüfusa ve kentsel nüfus oranına sahip ilçe, sosyoekonomik yapısıyla kıyı ilçelerden ayrılmaktadır. Çevre ilçelerin aksine önemli bir tarım ve turizm potansiyeli barındırmayan ilçe, merkez ilçe olması ve ulaşım açısından geçiş noktasında bulunması sebebiyle hizmetler sektörü ağırlıklı bir ekonomik yapıya sahiptir. İlçede gelişmiş bir sanayi bulunmamasıyla birlikte ülke geneli üretimde önemli payı olan mermer yatakları ve işleme tesisleri yer almaktadır.

MİLAS

İlçe ekonomisine en çok katkı sağlayan sektör tarım olmakla birlikte madencilik ve sanayi de ilçede büyük öneme sahiptir. İlçe TOBB'a kayıtlı sanayi işyeri sayısı ve istihdamı açısından ilde 1. sıradadır. Milas Havaalanı ve Güllük Limanı sayesinde ilçe ulaştırma ve depolama sektöründe öne çıkan ilçeler arasında yer almaktadır. Bölge'deki balık üretim, kuluçka paketleme ve yem fabrikalarının büyük çoğunluğu Milas ve çevresinde yer almaktadır ve Türkiye'nin kültür balığı üretiminin % 68'i karşılanmaktadır. İlçede feldspat ve mermer ocakları ile mermer işleme tesisleri yoğun olarak bulunmakta, ilçe madencilik sektöründe çalışan sigortalı sayısı açısından Yatağan'dan sonra 2. sırada yer almaktadır.

ORTACA

Ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahip ilçe, narenciye üretimiyle öne çıkmaktadır. Bununla birlikte ilçe sınırları içerisinde yer alan Dalyan, Bölge'nin önemli turizm merkezlerinden biridir. İlçede narenciye üretimi doğrultusunda küçük ölçekli işleme-paketleme tesisleri bulunmakla birlikte gelişmiş bir sanayi faaliyeti görülmemektedir. Ortaca ilçesi tarım sektörünün baskın olduğu fakat turizm tesisleri, turist geceleme sayılarının ise dikkate değer oranda yüksek olduğu bir ilçedir. Ortaca Sarıgerme Plajı, Aşı Koyu Plajı ve İztuzu Plajı ile dünyaca ün kazanmıştır. Ortaca'nın kendisi gibi tarım ağırlıklı ekonomiye sahip komşuları olan Köyceğiz ve Dalaman ile birlikte gelecekte turizm ekseninde önemli gelişmeler yaşaması beklenmektedir.

SEYDİKEMER

Muğla'nın en yeni ilçesi olan Seydikemer, 2012 yılında ilan edilen Büyükşehir kanunu ile Fehiye'den ayrılarak ilçe olmuştur. Tarım ve hayvancılığın başlıca gelir kaynağı olduğu Seydikemer, Muğla'nın örtüaltı sebze yetiştiriciliğinin merkezi durumundadır. İklimi sayesinde ilçede, ülkemiz genelinde yetişen tüm kültür bitkilerinin tarımı yapılmaktadır. Özellikle domates, biber, patlıcan, taze fasulye ve kavun başta olmak üzere sebze yetiştiriciliği yapılmaktadır. Yüksek kesimlerde ekonomik değeri yüksek patates ve soğan yetiştiriciliği, elma, nar ve zeytin tarımı büyük alanlarda üretilmektedir. Krom ve mermer Seydikemer'in önemli yer altı kaynaklarındandır. İlçede, Tlos, Pınara, Letoon, Sidyma, Araxa ve Oionanda, Patara, Xanthos, Telmessos, Kadyanda gibi antik yerleşimler bulunmaktadır. Tarihin yanında doğal güzelliklere sahip Seydikemer'de, hem sahil hem de yayla bulunmaktadır. 18 km uzunluğa sahip Saklıkent kanyonunu yılda 300 binden fazla turist ziyaret etmektedir. 1.300 metre üzeri rakımda bulunan Seki yaylası, yayla turizmi yapılacak ender yerlerden birisidir.

ULA

Başta Akyaka ve Gökova olmak üzere Ula Kanyonu, Yedi Delik Mağarası, Kyllandos (Okkataş), Sedir Adası (Kadrai) gibi önemli turistik öğeleri barındıran Ula'nın en önemli geçim kaynağı tarım olarak bilinmektedir. Bununla birlikte ev pansiyonculuğu ve agro-turizmin son zamanlarda gelişmeye başladığı ilçe bu alanda güzel örneklerden biridir. Marmaris'e ve ulaşım ağlarına yakınlık avantajı ile birlikte her geçen gün ziyaretçi sayısı artan Ula'nın gelecekte önemli turizm destinasyonlarından birisi olması beklenmektedir. Muğla ilinin düşük nüfuslu ilçeleri arasında olan Ula, kırsal nitelikli bir yapıya sahiptir. İlçenin ana geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. İlçede arıcılık önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. Bununla birlikte ilçenin sahil yerleşmeleri olan Akyaka ve Gökova beldeleri sayesinde turizm de ilçe ekonomisinde önemli yeri olan bir sektördür. İlçede önemli bir sanayi faaliyeti yürütülmemektedir.

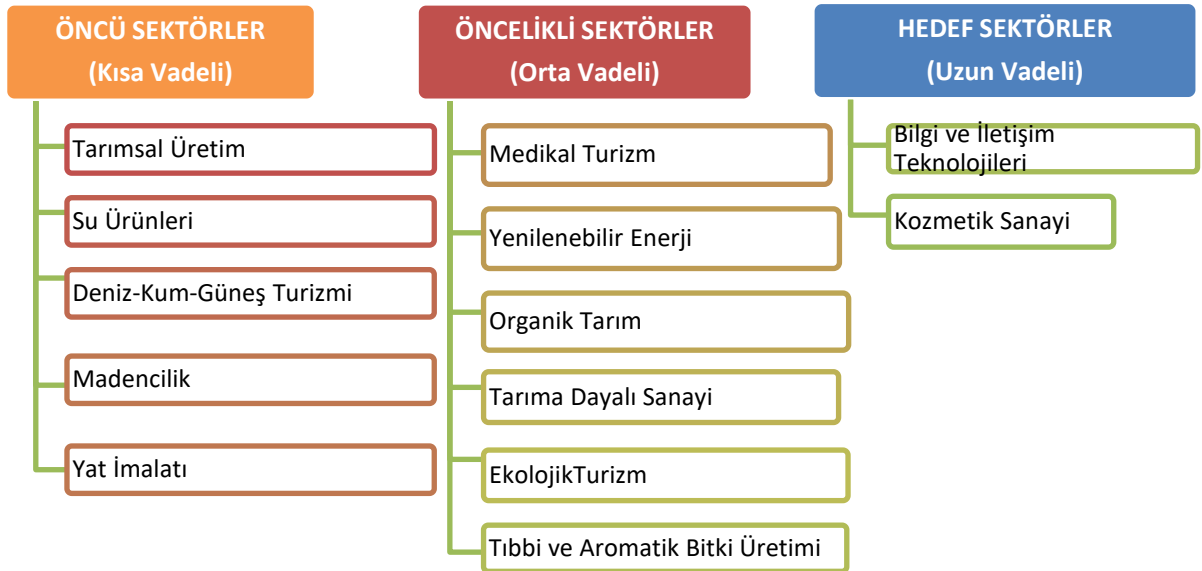
YATAĞAN

İlçede bulunan termik santral ilçe ekonomisinin can damarı niteliğindedir. Maden kaynakları bakımından oldukça zengin olan ilçede madencilik ve taş ocaklığı sektörü ciddi bir istihdam oranına sahiptir. İlçe istihdamında öne çıkan sektörler arasında yer alan imalat sektöründe, ilçenin sahip olduğu zengin maden yatakları sebebiyle diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı öne çıkmaktadır. Bunun yanında zeytincilik ve arıcılık da ilçe ekonomisine katkı sağlayan sektörler arasında yer almaktadır.

3. Potansiyel Yatırım Alanları

Muğla'da kısa, orta ve uzun vadede aşağıdaki sektörlerde yatırım çekilmesi ve yatırım ortamının iyileştirilmesi hedeflenmektedir.

Şekil 1 Muğla Sektörler Durumu

ÖNCÜ SEKTÖRLER

Tarımsal Üretim

Tarım ve hayvancılık Muğla'nın önde gelen sektörleri arasındadır. Birçok üründe ulusal ölçekte ilk sıralarda yer almakla birlikte, yarattığı katma değer açısından Su Ürünleri, Yaş Sebze Meyve üretimi özellikle de örtü altı domates ve bal üretimi öne çıkmaktadır. 2014 yılında yaklaşık 3.7 milyar TL olan 2015'te yaklaşık 4,25 milyar TL olan ilimizin bitkisel üretim değeri, 2017'de 5 Milyar TL olarak gerçekleşmiştir ki bu değer ülkemizin bitkisel üretim değerinin yaklaşık %2,5'una tekabül etmektedir. İlimizde büyükbaş ve küçükbaş hayvan ile bitkisel ürün üreten işletme sayısı toplam 73.353'tür.

Muğla ili ülkemizde turizm potansiyeli ile bilinmesine karşın, verimli tarım topraklarına sahip olup, önemli miktarlarda tarım ürünlerinin üretildiği bir ilimizdir. TÜİK 2017 tarımsal fiyat verilerine göre, Muğla ili tarımsal üretimden elde edilen yıllık hasılat 10 Milyar TL'yi bulmaktadır.

Tablo 5 Muğla İlindeki Başlıca Tarım Ürünleri(ton)

Ürün Adı	2014	2015	2016	2017	2018	İl Sıralaması 2017
Levrek(Deniz)(kültür)	44.500	39.500	41.000	46.000	-	1
Çipura(Deniz)(kültür)	24.000	31.000	32.000	35.500	-	1
Bal	15.282	15.206	15.875	15.867	14.777	2
Nar	68.347	65.748	73.183	81.403	87.306	2
BarbunyaFasulye(Taze)	14.326	14.006	13.560	15.300	15.284	2
Badem	5.747	5.726	5.281	5.972	5.028	2
Domates(Sofralık)	593.174	595.219	657.750	648.519	674.844	3
Zeytin(Yağlık)	171.280	147.627	181.919	196.180	38.700	3
Mandalina(Clementin)	7.209	7.317	7.428	10.763	10.962	3
Portakal(Washington)	203.705	201.611	216.615	256.323	220.325	3
Limon	60.411	54.556	52.651	65.933	99.840	4
Sera Alanı(dekar)	42.651	38.219	38.952	38.770	39.049	4

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu(2019)

Tablo 5'de, Muğla'nın iller sıralamasında ön sıralarda yer alan bazı tarım ürünleri ve üretim miktarları gösterilmektedir. Kültür Balıkçılığı ve bal üretiminde birinci sırada yer alırken; domates, nar, narenciye ürünleri, badem, zeytinyağı, patlıcan, kabak ve hıyar önemli gelir sağlayan tarım ürünleridir. 40 bin dekara yakın sera alanı açısından ülkemizde 4. büyük il durumundadır.

Bal üretimi Muğla ilçeleri genelinde yapılmakla birlikte, özellikle Milas, Marmaris ve Köyceğiz ilçelerinde yaygın olduğu görülmektedir. Türkiye çam balı üretiminin % 90'ı Muğla'daki kızılçam ormanlarından karşılanmaktadır. Nar üretiminin dörtte üçünden fazlası Seydikemer ve Ortaca ilçelerinde sağlanmaktadır. Sera taze fasulye ürünlerinin tamamı Fethiye ve Seydikemer ilçelerinden elde edilmekte, ince kabuğu ve kalitesiyle bilinen Datça bademi, Muğla badem üretiminin %60'ından fazlasını oluşturmaktadır. Seydikemer ilçesinde yıllık yaklaşık 250 bin ton domates yetiştirilmektedir. Son zamanlarda piyasası yükselen limon, sadece Ortaca ilçesinde yıllık 73 bin ton yetiştirilmektedir.

Tarım ürünleri arasında örtü altı domates ve diğer sebze yetiştiriciliği başı çekmektedir. 2014-2018 yılları arasında seralarda yıllık yaklaşık 500 bin ton domates üretilmiştir. Örtü altı sebze yetiştiriciliğinin yaklaşık %80'ini domates üretimi oluşturmaktadır. Narenciye (Portakal, Limon,

Mandalina) üretimi son 5 yıldır 300 bin ton civarındadır. Muğla ülkemiz nar üretiminin %15'ini karşılamaktadır. Yağlık zeytin üretiminin 2013-2017 yılları ortalaması 156 bin tondur. Muğla ilinin tarım topraklarının yaklaşık %40'ını zeytinlikler oluşturmaktadır.

İlimizde 2018 yılı rakamlarına göre 256.012 adet Sığır (Kültür, Melez, Yerli), 399.618 adet Koyun-Keçi olup 355.800 ton süt, 4.300 ton kırmızı et üretilmektedir. Beyaz et ve yumurta üretimi ilimizi ziyaret eden turistler de düşünüldüğünde ihtiyacı karşılamaktan uzaktır. Hayvansal ürünlerin değeri 2017 yılı TÜİK tarımsal fiyatlarına göre 5 Milyar TL'yi bulmaktadır. Bu rakamın içinde su ürünleri yetiştiriciliğinin payı 2 Milyar TL'den fazladır. Yıllara göre değişmekle birlikte Muğla tarım ve hayvancılığın ülke ekonomisine yaptığı katkı açısından Antalya, Konya, Mersin, Şanlıurfa, İzmir, Adana, Ankara, Bursa ve Manisa'nın ardından 10. sırada yer almaktadır.

Dünya Çam Balı üretiminin %85'ini ülkemiz çam balı üretiminin %90'nı karşılayan Muğla'da arıcılık çok önemli bir geçim kaynağıdır. 2018 yılı verilerine göre 935 bin kovan varlığı ile ulusal ölçekte %15'lik bir paya sahiptir. 2014-2018 yılları arası ortalama bal üretimi 15 bin 400 tondur. Muğla Arıcılar Birliği (MAYBİR)'e kayıtlı yaklaşık 4.900 arıcı bulunmakta, aileleriyle ve sektörün tüm bileşenleri dikkate alındığında 30-35 bin kişinin bu sektörden geçiminin sağlamaktadır.

2018 yılında Muğla tarımsal ihracatı 370 Milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Yine bu rakamın 333 Milyon Doları su ürünleri ihracatından gelmektedir.

Su Ürünleri

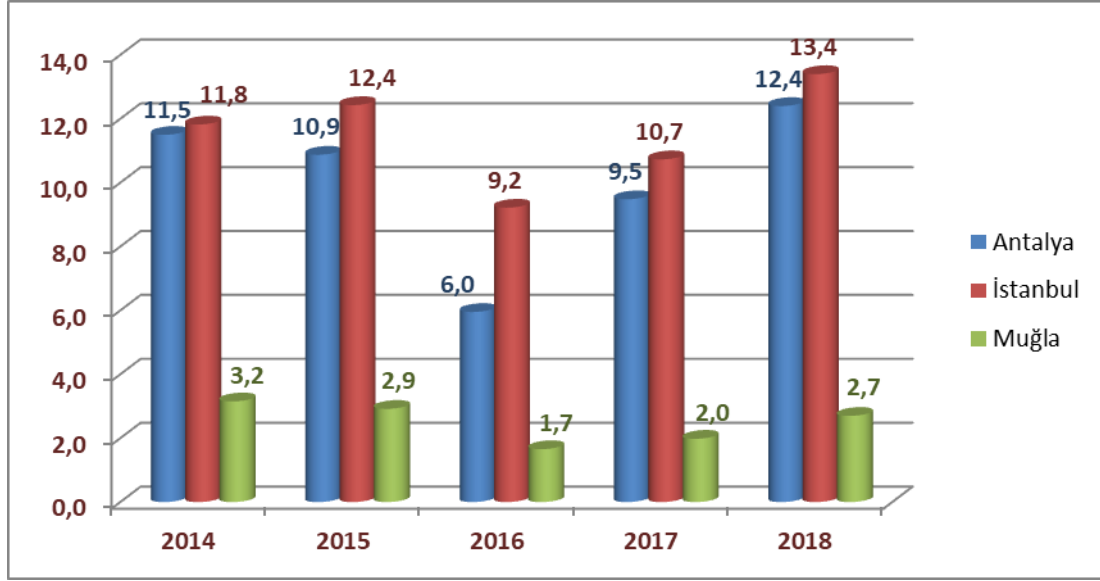
2017 yılı TÜİK tarımsal fiyat verilerine göre su ürünleri yetiştiriciliği üretim değeri 2 Milyar TL'yi aşmış durumdadır. Deniz kültür balıkçılığı kapsamında çipura, levrek, sarıağz ve minekop yetiştiriciliği yapılmaktadır. Deniz Kültür Balıkçılığı üretiminde Türkiye'de birinci olan İlimizde; 2012yılı içinde 153 Milyon Dolar tutarında ihracat gerçekleşirken, 2018 yılında 333 Milyon Dolar olarak gerçekleşen ihracatta, yıllık ortalama büyüme %14 oranındadır. Sektörde istihdam edilen 10.000 kişi ile toplam kapasitesi 130.000 ton olan 10 işleme tesisi ve 350 üretim işletmesinde yaklaşık 110 bin ton üretim yapılmaktadır. 156 işletmede toprak havuzu deniz kültür balıkçılığı ile yıllık 15 bin tonluk üretim gerçekleştirilmektedir. İç sularda yapılan alabalık yetiştiriciliği Seydikemer ilçesinde yoğunlaşmakta ve il genelinde faal 84 işletmede yaklaşık 15.000 ton alabalık üretilmektedir.

1480 km'lik kıyı uzunluğu balık avcılığının ilimizde önemli bir sektör olmasında etkili olmuştur. 1263 ruhsatlı tekne ile tahmini 30-32 bin aralığında balık avcılığı yapıldığı ve yaklaşık 18.000 kişinin geçimini bu faaliyetten sağladığı düşünüldüğünde göz ardı edilemeyecek bir sektör olduğu ortaya çıkmaktadır.

Deniz-Kum-Güneş Turizmi

Türkiye'de en fazla turist çeken varış noktaları incelendiğinde öne çıkan iller sırasıyla İstanbul, Antalya, Muğla'dır. Muğla il genelinde ekonomisi büyük ölçüde turizm sektörüne bağımlı gelişen, yatak kapasitesi, ziyaretçi sayısı ve turizm varlıkları bakımından bölge ortalamasının üstünde yer alan Marmaris, Bodrum, Fethiye, Datça, Köyceğiz, Ula, Ortaca, Dalaman ilçeleri turizm odağı olarak belirlenmiştir.

Şekil 1 Türkiye'ye Gelen Yabancı Ziyaretçilerin Sınır Kapılarının Bağlı Olduğu İllere Göre Sıralaması (x Milyon kişi)

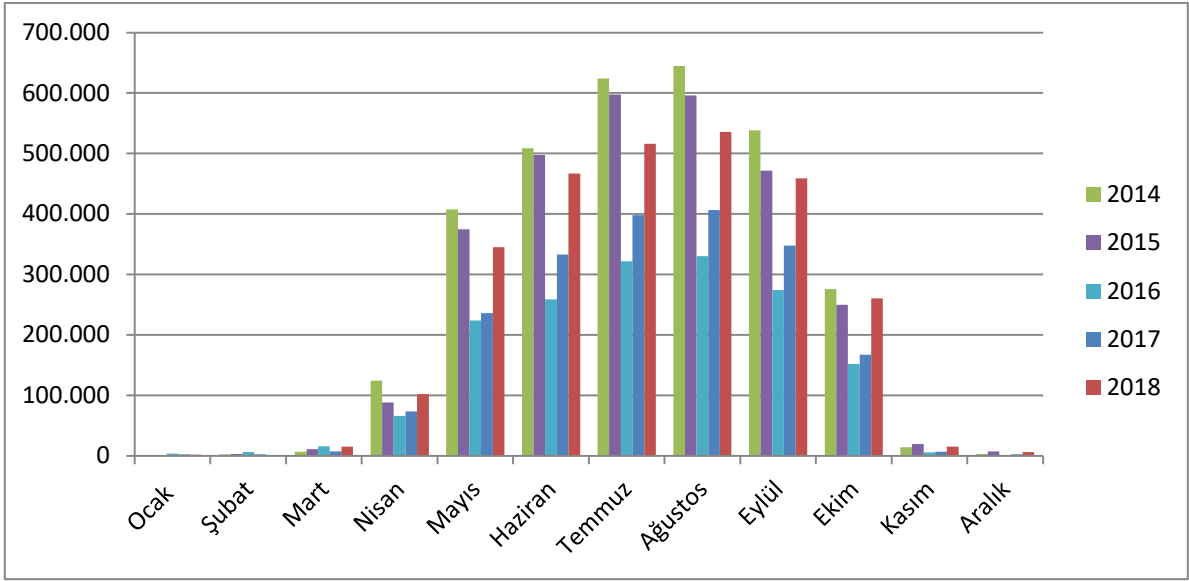
Kaynak: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2019)

Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısı bakımından öne çıkan iller sırasıyla İstanbul, Antalya ve Muğla'dır. 2018 yılı verilerine göre İstanbul ve Antalya ilinden giriş yapan yabancı turist sayısı Türkiye toplamının yaklaşık % 65'lik kısmını tek başına karşılamaktadır.

2016 yılında bir önceki yıla göre Muğla'ya gelen yabancı turist sayısında %41'lik dramatik bir düşüş yaşanmıştır. 2016 yılı turist sayısı düşüşü sadece Muğla'ya özgü bir durum değildir. Gelen yabancı turist istatistiklerine göre Türkiye genelinde %31, Antalya ilinde % 45, İstanbul'da ise %26'lık bir düşüş yaşanmıştır. Sonraki senelerde ülke çapında gelen yabancı turist rakamları eski seviyesine ulaşmıştır. Muğla, 2018 yılı itibariyle hava ve deniz hudut kapılarından giriş yapan yabancı turist sayısı toplamda 2 milyon 723 bin 815 kişidir.

Muğla'nın aylık yabancı turist giriş istatistiklerine göre turistlerin en yoğun olarak ilimizi ziyaret ettikleri dönem Mayıs- Ekim aylarını kapsamaktadır. 2018 yılı istatistiklerine göre kış döneminde ilimize gelen yabancı turistlerin toplam yabancı turist sayısı içerisindeki payı sadece %7 olmuştur. 2018 yılı istatistiklerine göre; Muğla'ya giriş yapan yabancı turistlerin milliyetlerine göre sınıflandırmasında en yüksek orana sahip olan ülkeler İngiltere (%37,9), Rusya (%14,6), Almanya (%8,8), Ukrayna (%6,5), Polonya (%5,5) ve Hollanda (%5,0) olarak görülmektedir.

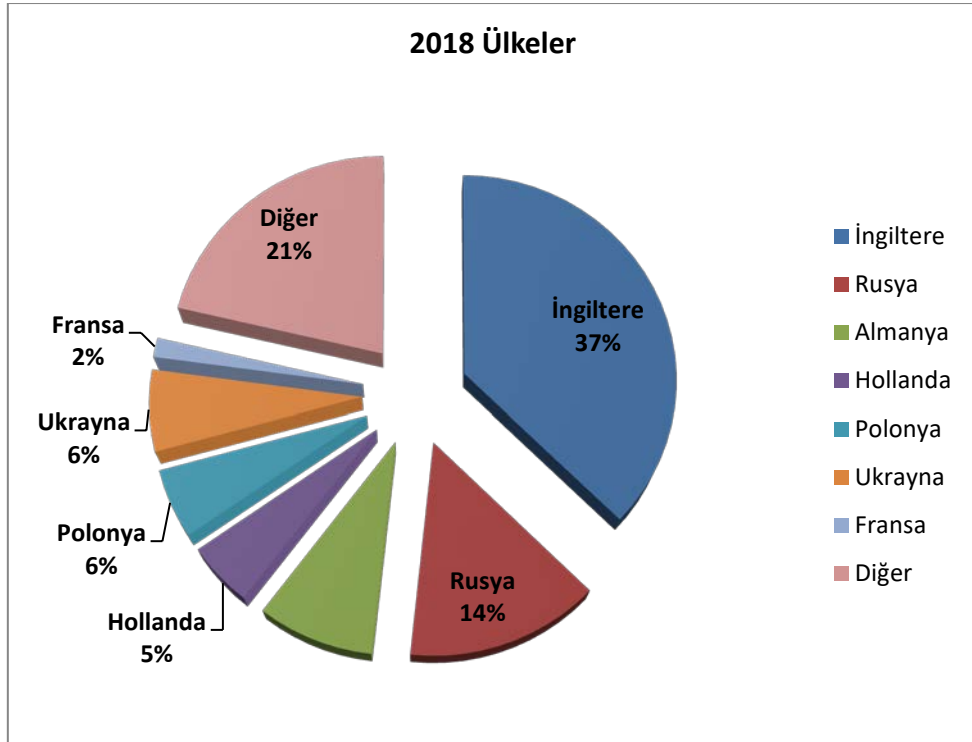
Şekil 2 Muğla'ya Giriş Yapan Yabancı Turist Sayısı Aylık(2014-2018)

Kaynak: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2019)

Geçmiş yıl verileri ile kıyaslandığında Muğla'ya giriş yapan yabancı turistlerin milliyetlerine göre sınıflandırmasında en yüksek orana sahip olan ülkeler olan İngiltere, Almanya, Hollanda ve Fransa ülkelerinin turist sayıları azalırken, Rusya ve Ukrayna'dan gelen turist sayılarında ciddi artış görülmektedir. İsrail'de turist sayısı ivmeli artan ülkeler arasındadır.

Şekil 3 Muğla'ya Giriş Yapan Yabancı Ziyaretçilerin Ülkelere Göre Dağılımı(2018)

Kaynak: Muğla Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü(2019)

2019 yılı verilerine göre Muğla ilinde Kültür ve Turizm Bakanlığında belgeli 497 adet konaklama tesisi bulunmakta; bu tesislerin 60.360 adet oda, 130.611 yatak kapasitesi bulunmaktadır. 6.904 adet

yat kapasiteli 27 adet marina işletmesi, 6.241 yolcu kapasiteli 538 adet yat işletmesi bulunmaktadır. Muğla alternatif turizm potansiyeli taşıması nedeniyle Antalya iline göre daha nitelikli turizmin yapılabileceği bir il olmaya adaydır. Gökova’da Kitesörf, Ölüdeniz’de Yamaç Paraşütü, Yuvarlakçay’da rafting, Dalyan kanalında tekne turu, Saklıkent kanyonunda trekking, Akçapınar’da kano keyfi ve daha nice ile denizi, koyları, doğası, tarihi ve kültürel zenginlikleri ile nitelikli turizm merkezi bir il durumundadır.

Konaklama tesislerin durumunu incelediğimizde, Marmaris ve Bodrum’un ön sırada yer aldığını görmekteyiz. Tablo 6’da sadece Kültür ve Turizm Bakanlığı’ndan belgeli tesislerin sayıları yer almaktadır. Ancak belediyeler tarafından belgelendirilmiş oldukça fazla sayıda tesis bulunmakta ancak güvenilir bir veriye ulaşılamadığı için bu rakamlar gösterilmemiştir. Bakanlık belgeli işletmelerin bir takım teşvik, muafiyet ve kolaylıklardan yararlanma hakkına sahiptirler. Bu nedenle yatırımcıların Bakanlık belgesi için müracaatta bulunmaları tavsiye olunmaktadır.

Tablo 6 Turizm Belgeli Konaklama Tesisleri

İLÇE ADI	TURİZM YATIRIM BELGELİ			TURİZM İŞLETME BELGELİ			TOPLAM		
	TESİS SAYISI	ODA SAYISI	YATAK SAYISI	TESİS SAYISI	ODA SAYISI	YATAK SAYISI	TESİS SAYISI	ODA SAYISI	YATAK SAYISI
BODRUM	53	6.795	16.313	161	21.398	47.006	214	28.193	63.319
MARMARİS	21	2.034	4.182	114	15.232	31.667	135	17.266	35.849
FETHİYE	9	795	1.710	67	6.840	14.781	76	7.635	16.491
ORTACA	4	257	536	15	2.523	5.145	19	2.780	5.681
MİLAS	6	593	1.209	9	1.194	2.462	15	1.787	3.671
DATÇA	9	784	1.632	9	472	991	18	1.256	2.623
KÖYCEĞİZ				3	468	986	3	468	986
MENTEŞE				7	420	832	7	420	832
ULA	1	49	98	6	242	524	7	291	622
DALAMAN				2	244	497	2	244	497
YATAĞAN	1	20	40				1	20	40
TOPLAM	104	11.327	25.720	393	49.033	104.891	497	60.360	130.611

Kaynak: Muğla Kültür ve Turizm Müdürlüğü(2019)

Muğla il sınırlarından giriş yapan yurt dışından gelen turist sayısı incelendiğinde düzenli olarak 3 Milyon turistin giriş yaptığını görüyoruz. Muğla ili İstanbul ve Antalya’dan sonra en çok yabancı turist ağırlayan 3. ilimizdir. Ancak mevcut potansiyeline rağmen bu sayı dahi oldukça düşüktür. 2016 yılında ülkemizin içinde bulunduğu sıkıntılar nedeniyle Muğla iline gelen turist sayısında %41’lik bir oranla dramatik düşüş olduğu görülmektedir. Ancak sıkıntıların giderilmesiyle birlikte kısa zamanda tekrar 3 milyon turist sayısına ulaşmıştır.

Tablo 7 Yabancı Turist Sayısı

Yıl	Turist Sayısı
2013	3.222.315
2014	3.302.688
2015	3.081.467
2016	1.822.777
2017	1.982.468
2018	2.723.815

Kaynak: Muğla Kültür ve Turizm Müdürlüğü(2019)

Muğla'ya yurt dışından giriş yapan turistlerin 2014-2018 yılları arası 5 yıllık milliyet dağılımları incelendiğinde; %41'inin İngiliz olduğu görülmektedir. 2016 yılını hariç tutarsak; Rusya ve Ukrayna'da yükseliş görülürken, Hollanda ve Fransa'da geçmiş yılların rakamlarına göre önemli düşüş olduğu görülmektedir. Muğla, yabancı turist profilinin çoğunluğu İ turistlerin olduğu Antalya'ya göre yabancı turist profili açısından farklılık göstermektedir. Gelen yabancı turistlerin %50-55'i arası Dalaman havalimanından, %25-30 arası ise Milas-Bodrum havalimanından giriş yapmaktadır.

Tablo 8 Muğla'ya Gelen Yabancı Turistlerin Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler	2014	2015	2016	2017	2018	5 Yıl Ortalaması	Yüzde
İngiltere	1.392.818	1.262.885	817.818	785.021	1.032.511	1.058.211	41%
Rusya	269.585	220.324	17.385	306.302	397.765	242.272	9%
Almanya	226.668	290.661	169.598	161.080	238.788	217.359	8%
Hollanda	244.486	220.389	127.749	102.032	137.514	166.434	6%
Polonya	141.319	142.779	42.291	60.450	150.135	107.395	4%
Ukrayna	40.311	45.353	98.250	141.299	176.761	100.395	4%
Fransa	134.000	81.492	26.969	27.795	41.844	62.420	2%
Diğer	893.812	862.937	549.686	426.284	590.341	664.612	26%
Toplam	3.342.999	3.126.820	1.822.777	1.982.468	2.723.815	2.599.776	

Kaynak: Muğla Kültür ve Turizm Müdürlüğü(2019)

Belediye belgeli tesislerin ilçelere göre doluluk oranları incelendiğinde; Yatağan, Marmaris ve Ortaca ilçelerinin doluluk oranlarının, Muğla ili ortalamasına göre yüksek olduğu görülmektedir. Burada Fethiye ilçesinin geceleme sayısının düşük olduğu dikkati çekmektedir. Ancak özellikle Fethiye ilçesinde yabancıların konut edinmesi nedeniyle, bu konut sahiplerinin yakınlarını ağırladıkları bilinmektedir. Dolayısıyla yabancı geceleme sayılarının daha yüksek olacağı sonucuna varılabilir.

Tablo 9 Belediye Belgeli Tesislerin Doluluk Oranları(2018)

	Yabancı Geceleme Sayısı	Yerli Geceleme Sayısı	Doluluk Oranı(%)
Marmaris	1.075.134	460.837	44,1
Bodrum	335.386	604.818	39,8
Fethiye	169.390	123.612	65,7
Ortaca	29.558	2.369	53,3
Milas	12.628	11.077	59,9
Köyceğiz	11.936	15.065	37,1
Datça	11.631	301.747	26,0
Ula	1.721	27.675	30,4
Menteşe	745	92.261	42,3
Seydikemer	447	1.099	16,8
Yatağan	0	9.425	44,4
Toplam	1.648.576	1.649.985	41,2

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı(2019)

Konaklama tesislerinde belediye belgeli ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan alınmış işletme belgeli tesisler bulunmaktadır. Bakanlık tarafından bu istatistikler ayrı olarak tutulmaktadır. Bakanlığın 2018 yılı için hazırlanmış olduğu istatistiki çalışmalara göre, belediye belgeli tesislerin doluluk oranı %41 iken, işletme belgeli otellerin doluluk oranı %56'dır. İşletme belgeli tesislerde %67 oranında yabancı

geceleme yapılırken, belediye belgeli tesislerde %50 oranında yabancı geceleme yapıldığı görülmektedir.

Tablo 10 Belediye ve İşletme Belgeli Tesislerin Geceleme Sayıları(2018)

	Belediye Belgeli Tesis	İşletme Belgeli Tesis
Yabancı Geceleme Sayısı	1.648.576	6.546.690
Yerli Geceleme Sayısı	1.649.985	3.231.490
Yabancı Geceleme Oranı	%50,0	%67,0
Yerli Geceleme Oranı	%50,0	%33,0
Doluluk Oranı	%41,2	%56,2

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı(2019)

Muğla ilinde 110 tane Mavi Bayraklı tesis bulunmakta olup il Mavi Yolculuğun merkezi durumundadır. Örnek olarak verebilecek birkaç doğa harikasıdır; İztuzu Plajı, Knidos, Bozburun ve Ölüdeniz'dir. Muğla ilinin en çok turist alan 3. il olması ve bu doğa harikalarını barındırmasıyla turizm yatırımcısı için ne kadar uygun bir saha olduğu görülmektedir.

Madencilik

Muğla ilinde imalat sanayi firmalarının %24,71'i mermer üretimi, %2,29'u maden ürünleri üretimi yapmaktadır. İlk 10 içerisindeki ihracatçı firmadan 4'ü maden firmasıdır. 108 mermer firmasında 4250 kişi ve 10 maden firmasında 469 kişi istihdam edilmektedir. Mermer üretimi yapan 108 firmadan 68'i aynı zamanda ihracat da yapmaktadır. Muğla'da üretilen maden ve metallerin farklı illerde kayıtlı firmalar tarafından farklı gümrük kapılarından ihraç edilmesi nedeniyle Muğla'nın gerçek ihracat rakamını yansıtmamakla birlikte 2018 yılı ihracat rakamı 59 Milyon doların üzerindedir.

Tablo 11 Muğla İli Maden Potansiyelleri

Maden Potansiyeli	Bulunduğu Alan
Asbest	Köyceğiz-Beyobası, Marmaris-Armutalan
Bakır-Kurşun-Çinko	Bodrum-Karatoprak
Boksit	Yatağan-Meşelik-Kayaderesi-Çaltutmaz-Dededam-Seğdar
Çimento Hammaddeleri	Yatağan-Eskihisar
Demir	Milas-Sakarkaya
Dolomit	Fethiye-İncirköy-Sekiköy, Milas-Ören
Feldispat	Milas-İkiztaş-Çukurköy-Ketendere
Grafit	Milas-Kuşçadağ-Kalemköy-Hasanavku Deresi, Menteşe-Kozağaç
Kalsit	Milas, Yatağan
Kireçtaşı	Yatağan-Aldağ, Milas-Ören-Sekköy
Krom	İl genelinde
Kum-Çakıl	Menteşe, Köyceğiz-Arıkarası-Eksiliyurt
Kükürt	Milas-Karacahisar
Linyit	Milas, Yatağan
Manganez	Fethiye-Gökçeovacık-Akseki-Mendos-Dağdibi, Köyceğiz-Elcik
Manyezit	Dalaman-Kızdan-Damdır
Mermer	Milas-Kozağaç-Güney-Kalınağıl, Kavaklıdere-Salkım-Başalan
Olivin	Köyceğiz
Zımpara-Diyasporit	Yatağan, Milas-İsmaildağı-Bencik-Kayaderesi-Savrandağ

Kaynak: MTA(Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü)(2016)

Muğla'nın en dinamik sektörlerinden biri olan mermer sektöründeki 108 firmadan 46'sı yeni yatırım planları olduğunu belirtmişlerdir. Maden Ürünleri sektöründe de 10 firmadan 4'ü yeni farklı alanlarla ilgili yatırım planları olduğunu dile getirmişlerdir. (Muğla İli İmalat Sanayi Envanteri, 2016). Yatırım planlarının olmasında maden istihraç ve işleme yatırımlarının 5. Bölge teşviklerinden yararlanmasının da önemli bir payı olduğu değerlendirilmektedir.

Yat İmalatı

Yat imalatı, değeri 10 Bin Euro'dan 10 Milyon Euro'ya ulaşan geniş yelpazede bir ürün desenine sahip bir sektördür. Sektörün ürünü lüks tüketim kategorisinde yer alması nedeniyle, katma değeri yüksek fakat aynı zamanda riski yüksek bir faaliyet olarak nitelendirilebilir. Bu sektörde 15 metre ve üzeri üretim yapan ve marka olmuş firmalar rekabet gücüne sahip olup, siparişe dayalı bir üretim yapısıyla çalışmaktadırlar. Roman Abromoviç tarafından dünyanın en büyük yelkenli süperyatı olan 141 metre uzunluğundaki "Dream Symphony"i Bozburun'daki Türk ustalara yaptırılmıştır.

Krizle oldukça duyarlı bir sektör olup, nitelikli işgücüne ve teknolojik donanımına ihtiyaç duymaktadır. Yat imalatçıları, yat imalatının yanında, çekek ve kışlama hizmeti gelirlerinden de önemli bir ekonomik getiri elde edebilmektedirler. Yat sahiplerinin harcamaları içerisinde ilk sırada yer alan kalem genellikle bakım onarım harcamaları olmaktadır.

Bodrum Yat İmalat Kümesi; tarihi çok eskilere dayanmakla birlikte, 2007-2009 yıllarında Ekonomi Bakanlığı'nın koordinasyonunda, Avrupa Birliği tarafından sağlanan destekle yürütülen "Türkiye için Kümelenme Politikasının Geliştirilmesi" projesi kapsamında Türkiye'de seçilen 10 pilot kümeden birisi olarak öne çıkmaktadır. Bu projenin ardından kümenin Danışma Kurulu'nun oluşturulması, yol haritasının çizilmesi vb. faaliyetler için projeler yürütülmüştür. Sektörün Bodrum'da kümelendiği İçmeler Mevkiinde 29 üretici firma faaliyetini sürdürmektedir. Bu üreticilerin %80'i ihracat yapmaktadırlar. İhracat ülkelerinin %90'ını Avrupa ülkeleri oluşturmaktadır.

Yat imalatı sektörü Muğla ihracatında 2012-2018 yılları arasında ortalama yıllık 18 Milyon Dolar ihracat rakamıyla su ürünleri ve maden ihracatından sonra üçüncü sırada yer almaktadır. (Türkiye İhracatçıları Meclisi) Yat imalatı sektöründe bakım-onarım faaliyetleri önemli bir gelir kaynağıdır. Ekonomik kriz durumlarında bakım-onarım faaliyetlerinden elde edilen gelir yat imalatının önüne geçmektedir.

Bodrum yat imalatçılarının oluşturduğu 31 üyeli kooperatife Hazine'den yatırım alanı tahsis edilmiştir. Milas ilçesi Ören mahallesinde bulunan 283 dekarlık alanda örnek bir üretim modeli olarak; işletmelerin bir arada olduğu rekabetçi, çevreye duyarlı, ortak faaliyetlerde bulunan yeni üretim tesisleri kazandırılmış olacaktır. Bu yatırımla yıllık 44 Milyon Euro hasıla elde edilecek 6 bin kişiye istihdam sağlanmış olacaktır.

ÖNCELİKLİ SEKTÖRLER

Medikal Turizm

Sağlık turizminin alt başlığı olan Medikal Turizm, insanların tıbbi hizmet almak için başka ülkeye seyahat etmeleridir. Medikal turizm kapsamındaki uygulamalar ağırlıklı olarak; tıbbi check-up, sağlık taraması, diş tedavisi, kalp ameliyatı, protez takılması, kanser tedavisi, nöroşirurji, organ nakilleri ve nitelikli tıbbi müdahaleleri gerektiren diğer işlemleri içermektedir.

Tablo 12 Medikal Turizmde Hasta Sayıları

Hastane Türü	Hasta Sayıları
Devlet Hastanesi	8.235
Eğitim ve Araştırma Hastanesi	4.586
Özel Hastane	154.696
Üniversite Hastanesi	1.945
Toplam	169.462

Tüketicilerin yurt dışına çıkışının temel sebepleri daha yüksek ve kaliteli sağlık hizmeti alma beklentisi, maliyet farklılıkları, kendi ülkelerinde olmayan hizmetlerin gidilen ülkede veriliyor olması, kültürel yakınlıklar, daha kısa bekleme süreleri ve hizmete daha kolay erişimdir.

Kaynak: Sağlık Bakanlığı(2015)
Medikal turizmde hastaların %90'ından fazlası özel hastanelere gelmektedir. (Türkiye Medikal Turizm Değerlendirme Raporu, 2013)

Tablo 13'de yer alan Sağlık Bakanlığı verilerine göre, Muğla ili Hastane yatak sayısına göre ülke ortalamasından düşüktür. Bu duruma tatil beldelerinin yaz nüfuslarının 10 kat civarlarında arttığı hesaba katılırsa bu rakamın gerçekte çok daha düşük olduğu anlaşılacaktır. Bu durum hastane yatağı ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Bunun yanında hastanelerdeki ölüm oranını gösteren kaba ölüm hızında Muğla ili Türkiye'ye göre aşağıdadır. Bu durum da medikal turizmde tercih edilebilirliğe katkı sağlamaktadır.

Tablo 13 Muğla İlinin Sağlık Göstergeleri

Sağlık Göstergeleri	Muğla	Türkiye
Hastane Sayısı	22	2.019
100.000 Kişiye Düşen Yatak Sayısı	215	279
Aile Hekimi Başına Düşen Nüfus	3.237	3.207
Kişi Başı Hekime Başvuru	9,1	8,9
Kişi Başı Diş Hekimine Başvuru	0,54	0,61
Kaba Ölüm Hızı(Ölen Kişi Sayısı)/(Taburcu+Ölen Kişi Sayısı)*1.000	17,0	19,5

Kaynak: Sağlık Bakanlığı(2017)

Muğla ilinin medikal turizm potansiyeli taşımasının başlıca nedeni hizmet kalitesi yüksek konaklama yerlerinin bulunması, yaşlı turizmüne hitap eden alternatif turizm çeşitlerinin yer alması, temiz doğası ve görece sakin tatil beldelerinin bulunmasıdır. Ayrıca direkt uluslararası uçuşların varlığı ilin medikal turizmde çekici olması açısından önem taşımaktadır.

Tablo 14 Uluslararası Hastaların Geldikleri İlk 10 İl

il	Göz	Ortopedi ve Travmatoloji	İç Hastalıkları	Kulak Burun Boğaz	Kadın Doğum	Genel Cerrahi	Ağız, Diş ve Çene	Beyin ve Sinir Cerrahisi	Deri ve Zührevi Hastalıkları	Çocuk Sağlığı	Toplam
İstanbul	11.341	5.127	4.253	3.472	4.147	2.317	2.244	1.906	2.772	3.160	55.985
Antalya	5.355	6.404	7.489	6.858	2.699	4.023	3.436	2.288	1.162	102	47.649
Ankara	1.434	1.602	1.089	1.307	2.039	833	1.151	829	978	773	16.596
Kocaeli	191	370	482	298	991	666	54	311	184	235	13.256
İzmir	673	981	516	613	760	664	1.041	244	506	82	8.324
Muğla	521	712	1.046	344	421	442	304	188	178	16	5.430
Adana	233	697	124	195	302	120	237	262	139	104	3.459
Aydın	79	424	604	299	133	492	218	55	52	423	3.093

Gaziantep	168	208	167	144	256	93	92	219	88	109	2.198
Bursa	171	114	160	111	279	73	353	31	70	116	1.998

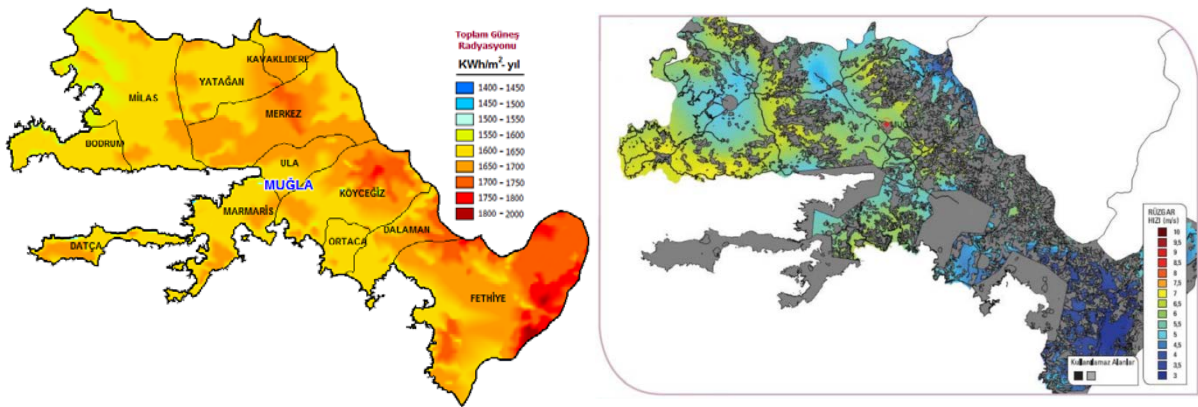
Kaynak: Türkiye Medikal Turizm Değerlendirme Raporu (2013)

Muğla medikal turizmde hastaların geldikleri ilk 10 il arasında altıncı sırada yer almaktadır. Hastalık çeşitlerine bakıldığında ortopedi ve iç hastalıklarında ön planda olduğu görülmektedir. İstanbul ve Antalya illeri ile karşılaştırıldığında Muğla ili oldukça düşük hasta sayısına sahiptir. Sahip olduğu avantajları ile Muğla ilinin medikal turizmde ivmeli bir çıkış yaşayacağı değerlendirilmektedir.

Yenilenebilir Enerji

Muğla yıllık 3043 saatlik güneşlenme süresi ve 1621 kW/m² küresel radyasyon değeriyle GES yatırımcıları için önemli bir potansiyele sahiptir. RES yatırımları için potansiyel kurulu güç kapasitesi 5.170,86 MW olup RES kurulabilir arazisi 1.034 km²'dir.

Şekil 4 GES ve RES Potansiyeli Haritaları

Kaynak: Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü (2017)

Tablo 15 Yürürlükte Olan Yenilenebilir Enerji Tesisleri(2019)

TESİS TİPİ	TESİS ADETİ	İŞLETMEDEKİ GÜCÜ(MW)	İNŞAA HALİNDEKİ GÜCÜ(MW)
Hidroelektrik Santrali	10	311,73	-
Rüzgar Enerjisi Santrali	9	196	48,8
Güneş Enerjisi Santrali	10	3,49	2

Kaynak: enerjیاتlasi.com, Yürürlükte Olan Lisanslar (2019)

2019 yılı itibariyle aktif durumda yenilenebilir enerji tesisleri arasında; 10 adet toplam kurulu gücü 311,73 MW HES tesisi, 6 Adet toplam kurulu gücü 196 MW RES tesisi ve 9 adet toplam kurulu gücü 3,49 MW olan GES tesisi bulunmaktadır. Ayrıca 3 adet toplam kurulu gücü 48,8 MW RES ve 1 adet kurulu gücü 2 MW GES tesisi yapım aşamasındadır.

Muğla ilinin toplam biyogaz potansiyelinin belirlenmesi amacıyla, 2018 yılı TÜİK verilerine göre ilde bulunan çiftliklerdeki kayıtlı büyükbaş, küçükbaş ve kanatlı hayvan sayılarının ilçe bazlı yıllık atık üretim potansiyelleri ve bu atıkların biyogaz ve metan üretim potansiyel hesaplamaları gerçekleştirilmiştir. Biyogaz değeri hesaplamasında kullanılan katsayılar, 2011 yılında Ajansımızın

Doğrudan Faaliyet Desteği Projesi kapsamında desteklemiş olduğu, Aydın Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği'nin "Hayvansal Atıklardan Temiz Enerjiye Aydın Atlası" Projesinden elde edilmiştir.

Tablo 16 Muğla İli Biyogaz Potansiyeli

İlçe Adı	Metan Potansiyeli (m3/yıl)	Elektrik Üretimi (mWhe/yıl)	Isı Üretimi (kcal/yıl)	Kurulu Güç (mWe)
Bodrum	3.361.092	12.948	13.256.591	1,61
Dalaman	1.847.620	7.118	7.287.255	0,88
Datça	400.486	1.543	1.579.568	0,19
Fethiye	2.109.356	8.126	8.319.579	1,01
Kavaklıdere	835.131	3.217	3.293.867	0,40
Köyceğiz	2.845.783	10.963	11.224.142	1,36
Marmaris	1.193.168	4.597	4.706.011	0,57
Milas	22.020.016	84.830	86.849.847	10,52
Ortaca	1.771.846	6.826	6.988.394	0,85
Ula	2.489.825	9.592	9.820.199	1,19
Yatağan	6.433.996	24.786	25.376.530	3,08
Menteşe	5.743.980	22.128	22.655.015	2,75
Seydikemer	10.115.939	38.971	39.898.599	4,84

Kaynak: Hayvansal Atıklardan Temiz Enerjiye Aydın Atlası Projesi, 2011; TÜİK Hayvancılık İstatistikleri, 2019

TÜİK verilerinden alınan büyükbaş, küçükbaş ve kanatlı hayvan atık miktarlarının ve bu atıkların hepsinin biyogaz tesisinde değerlendirilmesine bağlı olarak üretilebilecek elektrik ve ısı miktarları ilçe bazlı olarak Tablo 16'da gösterilmiştir. Tablo 16'da da görüldüğü gibi özellikle Milas ve Seydikemer ilçelerinde ciddi miktarda hayvansal dışkılarından kaynaklı biyogaz potansiyeli olduğu görülmektedir. Ancak 2019 yılı itibarıyla Muğla ilinde kurulu biyogaz santrali bulunmamaktadır.

Organik Tarım

Muğla'da 2016 yılı verilerine göre 88 bin dönüm arazide organik tarım yapılmaktadır. 34 adet organik tarım faaliyeti yürüten ticari işletmenin 13'ü zeytinyağı üretimi/ işleme ve paketlenmesi faaliyetlerini yürütmektedir. Muğla'da organik tarım üretimi gittikçe yaygınlaşmakla birlikte mevcut potansiyelinin çok altındadır. Ülke genelindeki organik tarım alanlarının sadece %1'lik kısmı Muğla'da yer almaktadır.

Tablo 17 Organik Tarım Yapan Faal Ticari İşletmeler(2016)

İLÇE	FİRMA ADETI	ÜRÜN ÇEŞİDİ
Milas	14	Zeytin, Zeytinyağı, Meyve, Balık Yemi
Bodrum	5	Sebze, Ekmek İthalatı, Mandarin, Zeytinyağı
Köyceğiz	3	Nar, Limon, Portakal
Datça	3	Zeytinyağı, Bal, Üzüm
Menteşe	3	Sebze, Meyve, Reçel
Fethiye	1	Lavanta, Trüf Mantarı
Marmaris	1	Taze Kuru Meyve
Ula	1	Susam, Zeytin
Yatağan	1	Zeytin, Zeytinyağı
Seydikemer	1	Üzüm

Kaynak. Organik Tarım İstatistikleri, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2017

Tablo 17'den de anlaşılacağı üzere organik tarım işletmeleri Milas başta olmak üzere, Datça, Bodrum, Köyceğiz ve Menteşe'de yoğunlaşmıştır. Milas ilçesinde 40.000 dekar alanda organik zeytin üretimi yapılmaktadır. Muğla genelinde zeytin-zeytinyağı başta olmak üzere; portakal, badem, nar, mandalina, yonca, kekik ve adaçayı gibi ürünlerin organik olarak üretimi, işlenmesi ve ticareti ön plandadır. Milas'ta zeytin-zeytinyağı, Datça'da badem, Fethiye ve Seydikemer'de sebze, Ortaca ve Köyceğiz'de narenciye, Gökova'da susam ve Marmaris'te çam balı ürünlerinde organik tarım üretim, işleme, depolama ve paketleme yatırımları potansiyeli yüksektir.

Tablo 18 Muğla Organik Bitkisel Üretim Miktarı(2016)

ÜRÜN ÇEŞİDİ	ÜRETİM(TON)
Zeytin	7668,6
Portakal	713,4
Badem	449,9
Nar	240,5
Mandalina	204,9
Yonca	104,7
Kekik	100,0
Adaçayı	100,0

Kaynak: Organik Tarım İstatistikleri, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı,2017

Muğla İl Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü kontrolünde Çandır Organik Köy projesi yürütülmektedir. Çandır organik köy projesinde ana amaçlar, organik üretimin turizmle ilişkilendirilmesi ve organik tarım hakkında bilinç seviyesinin artırılmasıdır.

Tarıma Dayalı Sanayi

Muğla ilinde sanayinde yer alan firma sayısının yaklaşık %40 tarıma dayalı imalat yapmaktadırlar. 238 adet firmanın 85 tanesi zeytinyağı imalatı yapmaktadır. Sadece Milas ilçesinde 54 adet zeytinyağı fabrikası bulunmaktadır. Zeytinyağı fabrikalarının ciddi kalite ve markalaşma problemi bulunmaktadır ve yeterli katma değer elde edilememektedir. Tarıma dayalı imalatçıların sadece 16 tanesi ihracat yapmaktadır. Ekonomik ölçekte en büyük imalatçılar Kılıç Holding, Gümüşdoğa ve Noordzee su ürünleri firmalarıdır. Bu firmalar ihracatta da ilk sırada yer almaktadırlar.

Tablo 19 Muğla İli Tarıma Dayalı İmalat Firmaları Sayısı

İlçe	Toplam
Bodrum	22
Dalaman	7
Datça	3
Fethiye	33
Köyceğiz	7
Marmaris	13
Merkez	31
Milas	101
Ortaca	4
Ula	9
Yatağan	8
Toplam	238

Kaynak: Muğla Bilim, Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü(2016)

Bunun yanında bal ve petek üretimi yapan marka değeri yüksek firmalar bulunmaktadır. 85 adet zeytinyağı imalatçısından sadece bir tanesi ihracat yaparken, 6 adet arıcılık sektöründe yer alan imalatçı firmalardan 3 tanesi ihracat yapmaktadırlar.

Bunun yanında Köyceğiz ve Ortaca ilçeleri mevkilerinde gerek büyük gerekse butik meyve suyu üretimi potansiyeli mevcuttur. Hali hazırda büyük miktarlarda narenciye ürünleri dalından bile toplanmadan ekonomiye kazandırılmamaktadır. Butik üretim olarak limon suyu üretimi katma değerli üretim potansiyeli taşımaktadır.

Muğla ili tarıma dayalı sanayide yenilikçi imalat yapan firmaların sayısı artmaktadır. Bunlara örnek olarak Bodrum ilçesinde bitkisel ilaç imalatı yapan İmmu-nat firması ile Menteşe ilçesinde yer alan butik bira imalatı yapan Atak Alkollü İçecekler firması gösterilebilir. Sektörün yenilikçi, katma değerli, kaliteli ve markalı üretim biçimlerine ihtiyacı vardır.

Ekolojik Turizm

Kitle turizminin olumsuz etkilerinden en az etkilenen turizm merkezlerinden biri olan Muğla'nın önemli bir ekolojik turizm potansiyeli vardır. Muğla'nın toplam yüzölçümünün %67'si orman alanı ve %21,6'sı ise Özel Çevre Koruma Bölgesi içerisindedir. Orman Bölge Müdürlüğü'ne ait 11 adet tabiat parkı ve 73 adet mesire yeri ile av turizmine uygun Köyceğiz ve Yılanlı-Çakmak Yaban Hayatı Geliştirme Sahası mevcuttur. Bodrum, Fethiye ve Marmaris kıyılarında dalış turizmi, Akyaka'da Kitesürf, Babadağ'da yamaç paraşütü, Karya ve Likya antik yollarında trekking, Dalaman Çayında rafting yapma imkanı vardır. UNESCO Dünya Miras Listesi'ne dahil edilen Letoon ve Xanthos gibi 4336 adet tescilli taşınmaz kültür varlığına sahiptir. İlin yüksek potansiyeline rağmen Ekolojik turizm hizmeti veren işletme sayısı istenilen seviyede değildir.

Muğla'daki ekolojik turizm yapan işletmelerin büyük çoğunluğu Fethiye ilçesinin Faralya, Kabak koyu ve Yanıklar köyü civarında yoğunlaşmıştır.

Tablo 20 Ekolojik Turizm Yapan Konaklama Tesisleri

İLÇE	ADET
Fethiye	20
Datça	6
Ortaca	3
Marmaris	2
Milas	2
Bodrum	2

Kaynak: KASALAK, Akdeniz Üniversitesi Turizm Fakültesi(2016)

Güney Ege Kalkınma Ajansı'nın desteklemiş olduğu "Muğla İli Kırsal Kalkınma Potansiyelinin Belirlenmesi Projesi"nin sonuç raporuna göre kırsal turizm potansiyeli olan 9 pilot köyde çalışma yapılmış ve bu köylere dair öne çıkan turizm değerleri belirlenmiştir. Tablo 20'de görüldüğü üzere her bir köy, içerisinde farklı turizm değerlerini barındırmaktadır. Bununla birlikte, bu çalışmada yer almayan ancak turizm değeri yüksek çok sayıda yer bulunmaktadır.

Tablo 21 Muğla İlinde Ekoturizm Potansiyel Alanları

İlçe Adı	Mahalle Adı	Öne Çıkan Potansiyel
Milas	Ortaköy	Arkeolojik Turizm(Labranda Antik Kenti, Merdivenli Kaya Mezarı, Deliktaş), İnanç Turizmi(İkiz Türbe), Jeopark Turizmi
Milas	Bozalan	Doğa Turizmi(Karya Yürüyüş Yolu), Gastronomi Turizmi, Kültür Turizmi(Halicilik)
Yatağan	Turgut	Arkeolojik Turizm(Stratonikeia Lagina Antik Kentleri, Hekate Tapınağı), Jeopark Turizmi
Kavaklıdere	İlçe Merkezi	Kültür Turizmi(Bakırcılık), Mağara Turizmi(Yerküpe Mağarası), Arkeolojik Turizm(Hyllarima, Kyon Antik Kentleri)
Menteşe	Göktepe	Doğa Turizmi(Sarhoş Çayı, Doğa Yürüyüşü), Mağara Turizmi(Haney İni ve Soğuk İn), İnanç Turizmi(Osmanlı Mezarlığı), Gastronomi Turizmi
Menteşe	Kozağaç	Doğa Turizmi(Soğuk Dere), Kamp Turizm(Gökçukur Yaylası), Mağara Turizmi(İncirli İn, Eren Yanı İni, Kara İn)
Ula	Karabörtlen	Doğa Turizmi(Geyik Kanyonu, Doğal Sığınaklar)
Köyceğiz	Pınarköy	Doğa Turizmi(Yuvarlakçay ve Topgözü Kanyonu, Sığla Ormanı)
Seydikemer	Eşen	Doğa Turizmi(Saklıkent Kanyonu, Eşen Çayı, Likya Yolu), Arkeolojik Turizm(Pınara, Letoon, Sidyma, Tlos Antik Kentleri)

Kaynak: Muğla İlinin Kırsal Kalkınma Potansiyelinin Belirlenmesi Projesi(2015)

Tıbbi ve Aromatik Bitki Üretimi

Muğla ilinde başlıca tıbbi ve aromatik bitkileri; sıgla, defne yaprağı, kekik, adaçayı ve laden yaprağı, bununla birlikte; sandal, kantaron, papatya, nergis, lale, ekinezya, yasemin, zambak, menekşe, gül, manolya, yabani mersin, turunçgil kabuğu, turunçgil çiçeği ve zeytin yaprağı olarak söylenebilir. Tablo 22’de Muğla Orman Müdürlüğünce, 2015 yılı için kayıt altına alınmış doğadan toplanan bitki miktarları yer almaktadır. Ancak kayıt dışılık nedeniyle bu rakamların üzerinde toplama olduğu da bilinmektedir.

Tablo 22 Başlıca Toplanan Tıbbi Aromatik Bitkiler

Bitki Türü	Toplanan Miktar(ton)
Defne	642
Kekik	469
Adaçayı	260
Laden Yaprak	131

Kaynak: Muğla Orman Bölge Müdürlüğü(2016)

Muğla ilinde, Köyceğiz Meslek Yüksek Okulu’nda Tıbbi Ve Aromatik Bitkiler Programı bulunmaktadır. Bu sayede tıbbi aromatik bitki konusunda bilgi sahibi personel yetiştirilmektedir.

Kekik ihracat içerisinde en önemli kalemdir ve ülkemiz, dünya kekik ihtiyacını karşılamada ilk sırada yer almaktadır. 2016 yılı rakamlarına göre ülkemizin kekik ihracatı 60 Milyon Dolar seviyesinde olup,

yaklaşık 15 bin ton kekik ihracatı yapılmıştır. Kekik üretiminin %90'ını kültür yetiştiriciliği ile Denizli ilimiz karşılamaktadır. Muğla ilinde ise kekik daha çok doğadan toplanmaktadır. Kekik ihracatı en çok yapılan ülkeler sırasıyla A.B.D., Almanya, Polonya, Hollanda, İsviçre'dir.

Diğer bir ticari değeri olan ürün ise defne yaprağıdır. Yine en önemli ihracatçı konumda olan ülkemiz, 2016 yılı rakamlarına göre 12,5 bin ton defne yaprağı ihraç ederek 36 Milyon dolar gelir elde etmiştir. Başlıca ihraç ülkeleri sırasıyla Vietnam, A.B.D., Polonya, Almanya ve Japonya'dır.

Tıbbi ve aromatik bitkilerin değerli ham kısımları drog şeklinde satılmakla birlikte, bu ürünlerin uçucu yağları alınarak da daha yüksek katma değerli satılabilmektedir. Uçucu yağlar pazarında ülkemiz 2016 yılında 40 Milyon Dolar ihracat gerçekleştirmiş iken, 25 Milyon Dolar ithalat gerçekleştirmiştir. Tıbbi ve aromatik bitkiler sektörünün tüm ihracatı yıllık yaklaşık 300 Milyon Doları aşmış bulunmaktadır.

Tıbbi ve aromatik bitkilerin sürdürülebilirliğini sağlamak adına doğadan toplamanın sıkı denetim altında yapılması gereklidir. Ekonomik değeri yüksek bitkiler tespit edilip, bu bitkilerde kültür yetiştiriciliğine yönlendirme yapılmalıdır. Tıbbi ve aromatik bitki yetiştirmek isteyen çiftçilere teknik yardım ve danışmanlık sağlanmalı, istenen kalite ve standartlarda üretimin yapılabilmesi için düzenli eğitimlere yer verilmelidir. Ayrıca tıbbi ve aromatik bitkilerin insan sağlığında kullanımına dikkat edilmeli, bilinçsizce kullanımın önüne geçilmelidir.

Muğla İlinde Başarılı Bir Uygulama

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Kozmetik Ürünler Uygulama ve Araştırma Merkezi, ülkemizde konusunda ilk bilim merkezi olarak 3 yıldan bu yana faaliyetini sürdürmektedir. Merkezin kurucusu Prof. Dr. Nazan Demir öncülüğünde arge, üretim ve marka çalışmaları hızla devam etmekte olup, bu merkeze ait ilgili Bakanlıklardan onaylı cilt bakım ürünleri, parfümler ve bitkisel çaylardan olmak üzere 30 adet üretim iznine sahip ürün bulunmaktadır.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Kozmetik Ürünler Uygulama ve Araştırma Merkezinin 2015 yılında Ajansımızın ilan etmiş olduğu "Üretim ve Ticaret Altyapısının Geliştirilmesi Mali Destek Programına" yapmış olduğu proje başvurusu başarılı bulunmuş ve mali destek almaya hak kazanmıştır. Bu proje, Muğla Yerkesik mahallesinde Muğla-Marmaris anayolundan 7 km içeride 25 dekar büyüklüğünde bir alanda, 600 m²'si serada olmak üzere tıbbi ve aromatik bitkilerin üretimi yapılacağı bir üretim merkezi niteliğindedir. Bununla birlikte bu merkezde kurutma, ekstrakt işlemleri yapılacak olup, aromatik yağ, cilt bakım ve parfüm ürünleri üretilecek ve satışa sunulacaktır. Aynı zamanda bu merkezde eğitim faaliyetleri de yapılacak olup; kozmetik, eczacılık, tıbbi ve aromatik bitkiler bölümünden öğrencilere yönelik uygulamalı eğitimlerin yapılması söz konusudur. 2018 yılında altyapısı tamamlanmış olan bu merkezin ilerleyen zaman içinde daha işler hale getirilmesiyle Muğla iline yakışır sayılı tesisler arasında yer alacaktır.

Muğla ili, sağlık turizmi ve botanik turizmin entegre edilebileceği gerekli ortam koşullarına sahiptir. Yakın gelecekte Muğla ilini; tıbbi ve aromatik bitkilerin sürdürülebilir bir şekilde yetiştirildiği ve bu bitkilerden elde edilen yüksek kalite standartlarına sahip ürünlerin sağlıklı yaşam merkezlerine sunulduğu, ar-ge niteliğine ve marka değerine sahip ürünler üreten tesislerin yaygınlaştığı bir il olarak görmemiz çok olasıdır.

4. Sanayi Altyapısı ve Yatırımların Durumu

Muğla'nın lokomotif sektörü turizm sektörüdür. İmalat sanayi fazla gelişmemiş olmakla birlikte, büyük sanayi yatırımlarının su ürünleri üretimi, mermer istihracı ve işleme yatırımları üzerine olduğu görülmektedir. 2010-2018 yılları arası 9 yıllık dönemde Yatırım Teşvik Belgesi alan yatırımların durumu incelendiğinde, istihdamın %50'sinin turizm sektöründe olduğu görülmektedir. Milas ilçesinde bulunan 1.062 dönümlük alan üzerinde Organize Sanayi Bölgesi yapımı faaliyetleri devam etmektedir. Bodrum havalimanına 10 km mesafede bulunan yıllık 7 Milyon ton yükleme kapasitesi ile Güllük Limanı ağırlıklı olarak maden ihracatında kullanılmaktadır. Limanın konteyner limanına dönüşümüyle ilgili çalışmalar devam etmektedir.

Muğla'da 21 adet Küçük Sanayi Sitesi faaliyettedir. Bodrum Mumcular Küçük Sanayi Sitesinin inşaat faaliyetine devam edilmektedir.

Tablo 23 Muğla İli Küçük Sanayi Siteleri

Sıra No	KSS Adı	Faaliyete Başladığı yıl	Toplam Alanı (m ²)	Toplam İşyeri Sayısı	Dolu İşyeri Sayısı	Boş İşyeri Sayısı	Doluluk Oranı	Mevcut Çalışan
1	Muğla (Merkez)	1972	100.000	318	317	1	99,7	951
2	Yatağan	1978	49.025	158	155	3	98,1	310
3	Cennet Köyceğiz	1986	43.745	55	54	1	98,2	108
4	Ortaca	1975	10.000	348	262	86	75,3	510
5	Bodrum	1978	28.704	130	-			
6	Bodrum Yalıkavak	1993	9875	100	73	27	73,0	150
7	Bodrum Turgutreis	1989	2.400	24	24	0	100	48
8	Bodrum.Mumcular	2009	50.000	18	4	14	22,2	8
9	Bodrum Konacık	1999	60.000	172	172	0	100	516
10	Bodrum Ata	2000	-	100	-			
11	Milas	1989	90.000	271	142	129	52,4	411
12	Milas Güçsan Toplu İşyeri	1978	22.000	75	75	0	100	253
13	Milas Selimiye	1984	8.000	36	36	0	100	71
14	Fethiye Bağkurlular	1976	27.605	87	-			
15	Fethiye Kemer	1989	10.000	47	47	0	100	62
16	Fethiye Eşen	1988	12.000	31	8	23	25,8	15
17	Marmaris	1988	8.640	56	56	0	100	140
18	Marmaris Ata	1987	11.124	69	69	0	100	138
19	Marmaris Beldibi	1976	2.668	34	34	0	100	102
20	Dalaman	2004	58.000	180	180	0	100	418
21	Cennet Datça	1989	6.218	50	50	0	100	106

Kaynak: Muğla Bilim, Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü(2016)

Tablo 24 Yatırım Teşvik Belgeli Yatırımlar(2010-2016)

Sektör	Belge Sayısı	Yatırım Tutarı(Milyon TL)	İstihdam
Turizm	193	2.651	8.374
Enerji	100	1.493	288
Altyapı - Belediye Hizmetleri	38	489	172
İstihraç ve İşleme	65	286	797
Sağlık	20	140	1.016
Eğitim	31	156	1.605
Gıda ve İçki	22	103	749
Diğer Sektörler	64	1.040	1.726
Genel Toplam	533	6.358	14.727

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı Yatırım Teşvik İstatistikleri, Muğla Yatırım Destek Ofisi

Muğla ilinde bölgemizin diğer illerinden farklı olarak merkez ilçe olan Menteşe ilçesinin yatırımlarda Bodrum ilçesinden sonra 2. sırada yer aldığı görülmektedir. Ancak Menteşe ilçesinde görülen yaklaşık 400 Milyon TL tutarındaki yatırım Muğla Büyükşehir Belediyesi yatırımı olup, bu yatırımın uygulama sahası tüm Muğla ilçelerini kapsamaktadır.

Tablo 25 İlçelerde Yatırımların Dağılımı(2010-2016)

İlçeler	Belge Sayısı	Yatırım Tutarı (Milyon TL)	İstihdam
Menteşe	72	1.455	1.653
Bodrum	95	1.158	3.674
Dalaman	12	755	709
Milas	75	719	2.131
Fethiye+Seydikemer	94	694	2.416
Yatağan	57	607	447
Marmaris	62	540	2.502
Datça	10	128	153
Ortaca	17	99	455
Ula	16	97	294
Köyceğiz	8	56	103
Kavaklıdere	15	50	190
Genel Toplam	533	6.358	14.727

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı Yatırım Teşvik İstatistikleri, Muğla Yatırım Destek Ofisi(2017)

Tablo 25 incelendiğinde Bodrum, Fethiye, Marmaris ve Milas ilçelerinde özellikle büyük otel yatırımları, Merkez ilçe olan Menteşe ilçesinde Büyükşehir Belediyesi altyapı yatırımları ve rüzgar enerjisi santrali yatırımı, Dalaman ilçesinde havalimanı iç hatlar terminali yatırımı toplam yatırım tutarlarını yükseltmektedir. Muğla geneli en büyük 20 yatırım incelendiğinde, bu yatırımların 12'si otel/tatil köyü yatırımı olduğu görülmektedir. Diğer yatırımlardan 4'ü Bodrum, Milas ve Datça ve Menteşe'de yer alan RES(Rüzgar Enerjisi Santrali) yatırımlarıdır. Otel yatırımlarından dolayı Bodrum, Fethiye, Marmaris ve Milas ilçelerindeki yatırımların istihdam rakamlarının yüksek olduğu görülmektedir.

İmalat sanayinde firma sayıları açısından incelendiğinde, en çok firmanın Gıda ve Mermer sektörlerinde yer aldığı görülmektedir. Muğla Sanayi ve Ticaret Odası ve Muğla Üniversitesi

işbirliğinde Güney Ege Kalkınma Ajansı'nın desteğiyle hazırlanmış "Muğla İli İmalat Sanayi Envanteri" isimli projedeki tespitlere göre; imalat sanayinde mermer sektörü baskın bir şekilde yer almaktadır. İmalat sanayi firmalarında çalışan 12.439 personelden sadece 2.046'sı kadındır. Toplam 437 adet firmanın %52'si aile firmasıdır. Üretimde kullanılan enerji kaynağı ilk sırada elektrik yer almaktadır. İlerleyen dönemlerde doğalgaz altyapısının genişlemesiyle daha çok sanayi firmasında doğalgaz kullanımı söz konusu olacaktır. 2016 yılı itibarıyla Yatağan ve Menteşe ilçelerine doğalgaz verilmeye devam edilmektedir. Firmaların %28'i ihracat yapmaktadır. İhraç edilen ürünlerin %86'sı nihai ürün, %14'ü ise ara üründür. Firmaların 237 tanesinde Kalite Belgesi, 236 tanesinde Marka, 139 tanesinde Patent, 32 tanesinde Otomasyon Sistemi, 9 tanesinde Ar-Ge Bölümü bulunmaktadır.(Muğla İli İmalat Sanayi Envanteri Doğrudan Faaliyet Desteği Projesi, Nisan 2016)

Tablo 26 Muğla İli Üretim Konularına Göre Firma Sayısı

Üretim Konusu	Firma Sayısı
Gıda	216
Maden	105
İnşaat	88
Mermer	80
Tds	22
Mobilya	20
Tekne İmalatı	19
Diğer	72
Toplam	622

Kaynak: Muğla Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü(2016)

İhracatta dörtte üçlük paya sahip olan su ürünleri sektöründe yer alan 2 Muğla firması, İstanbul Sanayi Odası'nın İlk 500 Sanayici sıralamasındadır.

Tablo 27 Muğla İlk 500 İçindeki Sanayi Firmaları

2018	2017	KURULUŞLAR	Yeri	Üretimden Satışlar(TL)
158	158	Kılıç Deniz Ürünleri A.Ş.	Bodrum	1.185.935.000
169	233	Gümüşdoğa Su Ürünleri A.Ş.	Milas	1.118.839.528

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası(2019)

Muğla ilinde 2010-2018 yılları arası Yatırım Teşvik Belgesi almış yabancı sermayeli 27 adet yatırım Tablo 28'de listelenmiştir. Bu yatırımlardan 19 tanesi otel yatırımdır. Datça Rüzgar Enerjisi Santrali yatırımı haricinde büyük yatırımların tamamının otel yatırımı olduğu görülmektedir.

Tablo 28 Muğla İlinde Yabancı Sermayeli Yatırımlar(2010-2018)

Firma Adı	Baskın Ülkesi	Yabancı Sermaye Oranı(%)	Yatırımın İlçesi	Yatırımın Niteliği	Yatırım Tutarı(TL)
Bartu Turizm Yatırımları	İngiltere	50	Fethiye	5 Yıldızlı Otel 439 Oda . 878 Yatak	111.489.430
Ceviz Sırtı Gayrimenkul Yatırımcılığı	Hollanda	100	Milas	5 Yıldızlı Otel 216 Oda . 490 Yatak	62.065.190
BBK Turizm	Azerbaycan	99	Bodrum	220 Oda + 40 Apart Otel 760 Yatak	51.838.434

Firma Adı	Baskın Ülkesi	Yabancı Sermaye Oranı(%)	Yatırımın İlçesi	Yatırımın Niteliği	Yatırım Tutarı(TL)
BYT Turizm Yatırımları	İngiltere	50	Bodrum	4 Yıldızlı Otel 480 Yatak	41.643.540
Dares Datça Rüzgar Enerji	Almanya	50	Datça	Elektrik Enerjisi Üretimi (RES) 41,6 MW	41.443.600
Maksimum Turizm	Rusya	50	Milas	5 Yıldızlı Otel 229 Oda 463 Yatak	40.565.828
PD Turizm	Azerbaycan	100	Bodrum	Butik Otel 54 Yatak	19.500.000
İberotel Otelcilik	Avusturya	100	Ortaca	4 Yıldızlı Otel 794 Yatak	14.100.000
Coca-Cola İçecek	ABD	20	Köyceğiz	Memba Suyu 168.502.200 Litre/Yıl	11.811.684
Ay-Sir Turizm	Kazakistan	75	Bodrum	5 Yıldızlı Otel 532 Yatak	11.120.000
İberotel Otelcilik	Avusturya	100	Ortaca	4 Yıldızlı Otel 794 Yatak	8.915.530
Mavi Denizciler Turizm	İngiltere	100	Fethiye	Butik Otel 64 Yatak	8.360.412
Fokus Turizm	Yunanistan	50	Bodrum	3 Yıldızlı Otel 48 Oda	8.033.810
Antalya Consulting	Avusturya	100	Bodrum	3 Yıldızlı Otel 152 Yatak	7.550.000
D.S.V. Yatçılık	İngiltere	30	Marmaris	Yat Kışlama Çekek Yeri 450 Ton	7.420.000
Antalya Consulting	Avusturya	100	Bodrum	3 Yıldızlı Otel 148 Yatak	5.672.985
Kılıç Deniz Ürünleri	Lüksemburg	16	Milas	Balık Yemi 102.000 Ton/Yıl	4.800.000
Balsam Tarım	A.B.D.	100	Seydikemer	Serada Bitkisel Yetiştiricilik 41.200 M2	4.500.000
Hapimag Turizm	İsviçre	100	Bodrum	5 Yıldızlı Otel + 5 Yıldızlı Tatil Köyü 1458 Yatak	2.537.685
Kılıç Deniz Ürünleri	Lüksemburg	16	Milas	Deniz Ürünleri İşleme 4.346 Ton/Yıl	2.240.000
Sarban Turizm	Rusya	100	Fethiye	3 Yıldızlı Otel 25 Oda 50 Yatak	2.115.800
MP Hotel Management	Malta	100	Milas	4 Yıldızlı Otel 288 Yatak	2.046.761
Mod International Yatırım	Özbekistan	50	Bodrum	Kreşler ve Gündüz Bakım Evleri 300 Çocuk/Yıl	2.043.386
Faralyalı Turizm	Yunanistan	50	Fethiye	3 Yıldızlı Otel 174 Yatak	1.541.000
Solar Aromatik Bitkiler ve Turizm	İsveç	30	Marmaris	4 Yıldızlı Otel 190 Yatak	1.506.000
ISR Turizm İşletmeleri	Rusya	60	Bodrum	5 Yıldızlı Otel 1.098 Yatak	1.202.734
Maysun Enerji	Rusya	75	Fethiye	Elektrik Enerjisi Üretimi (GES) 0.28 MW	1.100.000

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı Yatırım Teşvik İstatistikleri, Muğla Yatırım Destek Ofisi(2019)

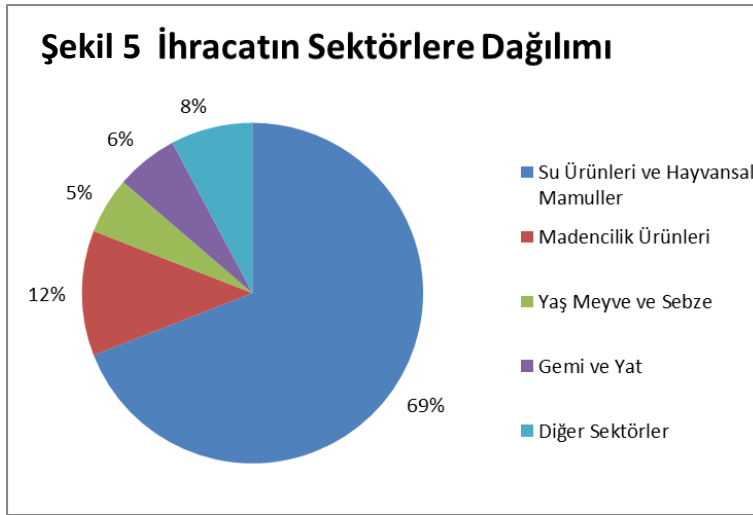
5. İhracat

Muğla ilinin en önemli ihracat sektörü olan su ürünleri sektörü, balık yetiştiriciliği ve balık işleme ürünü ile birlikte ihracatın %73'ünü oluşturmaktadır. Tablo 29'da görüldüğü gibi ilk 1000 ihracatçı içerisinde yer alan 4 Muğla firmasından 3'ü su ürünleri sektöründe yer almaktadır.

Tablo 29 Muğla İlk 1000 İhracatçı Firmaları

2017 Ülke Sıralaması	FİRMA ÜNVANI	Sektörü	İhracat 2017 (\$)
93	KLC Gıda Ürünleri İth.İhr.ve Tic.A.Ş.(Kılıç Holding)	Su Ürünleri	153.168.085
196	Gümüşdoğa Su Ürün.Üretim İhr ve İth.Aş	Su Ürünleri	76.818.941
454	Noordzee Su Ürün.İhr.San.ve Tic.A.Ş.	Su Ürünleri	40.234.642
721	Mikroman Maden Sanayi Ve Tic. A.Ş.	Madencilik Ürünleri	27.110.740

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi(2019)

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi(2018)

Yaş meyve sebze sektöründe en önemli ihracat kalemi domatestir. Ülkemizin örtü altı domates üretiminin yaklaşık %15'i Muğla ilinde üretilmektedir. Domateste senelik örtü altı üretim miktarı 470 bin tona ulaşmıştır. Diğer başlıca ihracat yaş meyve sebze ürünleri ise limon, greylfurf ve portakal'dır.

2014-2018 yılları arası 5 yıllık dönem incelendiğinde Muğla ili ihracatında

önemli artış görünmektedir. Bu artışın önemli kısmı su ürünleri ihracat artışından kaynaklanmaktadır. Diğer artış yapan sektör ise Madencilik sektörüdür. Madencilik sektöründe Mermer firmaları oldukça yaygındır. 105 adet Maden ocağı firmasının 65 adeti Mermer ocağı firmasıdır. Ayrıca 80 adet mermer işleme tesisi bulunmakta ve sektöre katma değer sağlamaktadırlar.

Tablo 30 İhraç Sektörlerinin Yıllara Göre Dağılımı(\$)

Sektörler	2014	2015	2016	2017	2018
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	198.404.638	220.832.477	281.119.345	296.269.279	333.002.307
Madencilik Ürünleri	33.323.570	38.270.911	41.122.029	49.927.350	57.273.631
Gemi ve Yat	22.890.380	18.593.567	4.780.789	26.743.584	28.453.837
Yaş Meyve ve Sebze	18.871.354	21.240.660	25.230.089	22.582.639	25.937.906
Diğer Sektörler	31.664.215	42.085.599	34.737.143	33.071.265	37.533.681
Toplam	305.154.157	341.023.214	386.989.395	428.594.117	482.201.362

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi(2019)

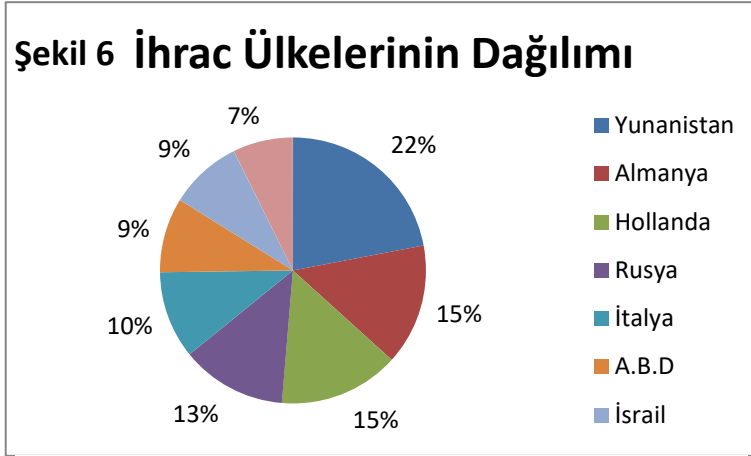
Diğer bir önemli ihracat sektörü ise yat imalatı sektörüdür. Az sayıda firma ile katma değerli üretim gerçekleştirilerek bu sektörden senelik yaklaşık 25 Milyon Dolar ihracat geliri elde edilmektedir.

2014-2018 sektörlere göre ihracat değerleri karşılaştırıldığında; su ürünleri ve madencilik sektöründe ortalama yıllık %14 ihracat büyüme oranı ile devamlı olarak bir artış görülmüştür.

Tablo 31 İhracatın Ükelere Dağılımı

Ülkeler	2014	2015	2016	2017	2018
Yunanistan	5.794.000	4.370.989	15.315.379	30.246.210	65.303.770
Almanya	31.913.049	35.255.646	47.008.184	36.730.398	43.610.521
Hollanda	40.703.379	47.583.838	57.051.055	47.941.606	43.459.087
Rusya	35.917.404	37.695.002	26.549.829	28.129.692	38.046.343
İtalya	26.728.895	38.732.764	49.758.073	38.473.021	31.520.173
A.B.D	13.829.307	16.117.900	15.230.373	21.774.895	26.985.551
İsrail	8.526.000	15.773.254	16.845.522	23.747.152	26.126.565
İngiltere	16.365.344	20.377.044	25.189.984	26.239.041	21.741.341
Diğer Devletler	125.376.779	125.116.778	134.040.997	175.312.102	185.408.011

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi(2019)

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi(2018)

Yunanistan'a yapılan ihracattaki artış su ürünlerinden kaynaklanmaktadır. Muğla, Yunanistan'ın su ürünleri sektöründeki yükselen pazarını yakalamış ve 2018 yılında Yunanistan'ın toplam balık ithalatının yarıya yakını Muğla firmalarından sağlanmıştır.

2016 ve 2017 yıllarında Rusya ihracatında düşüş görülürken; 2018 yılı için eski rakamlara ulaşılmış, Yunanistan, A.B.D. ve İsrail'de ciddi miktarda artışlar görülmektedir.

6. Ar-Ge Potansiyeli

Muğla'da büyük sanayi yatırımları çok sayıda bulunmamakla birlikte, arge potansiyeli taşıyan sektörler yer almaktadır. Tarıma dayalı sanayinin pek çok kolunda küçük ve orta ölçekli işletmelerin üretimde ar-ge ve yenilik çalışmalarında bulunmaları ihtiyacı vardır. Yat imalatında tasarım özgünlüğü, en önemli katma değer sağlayan unsur olmaktadır. Tıbbi ve aromatik bitkiler endüstrisi ancak ar-ge çalışmaları ile ilaç ve kozmetik sanayi girdisi olabilmektedir. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi bünyesinde 44 adet Uygulama ve Araştırma Merkezi bulunmaktadır. Tablo 32'da yatırımlarla ilgili olabilecek bazı uygulama ve araştırma merkezleri listesi verilmiştir.

Tablo 32 Üniversite Uygulama ve Araştırma Merkezleri

Araştırma Merkezleri
Araştırma Laboratuvarları Uygulama ve Araştırma Merkezi (ALM)
Arıcılık ve Çam Balı Uygulama ve Araştırma Merkezi
Arıcılık Ve İpek Böceği Araştırma Ve Uygulama Merkezi
Coğrafi Bilgi Sistemi ve Uzaktan Algılama Uygulama ve Araştırma Merkezi (CBS&UZAL)
Doğal Taş Araştırma Ve Uygulama Merkezi
Gıda Analizleri Uygulama ve Araştırma Merkezi (MÜGAM)
Kozmetik Ürünler Uygulama Ve Araştırma Merkezi
Mantar Araştırma Ve Uygulama Merkezi
Sağlık Uygulama Ve Araştırma Merkezi
Trüf Uygulama ve Araştırma Merkezi (TRUFMER)
Zeytincilik Uygulama ve Araştırma Merkezi

Kaynak: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi(2016)

Araştırma Laboratuvarları Merkezi'nde bulunan laboratuvarları ileri teknoloji donanımlı ekipmanlara sahip olup ilgili sektöre hizmet vermektedir.

Tablo 33 Laboratuvarların Makine Teçhizat Maliyeti(2010)

Laboratuvar Adı	Maliyet (TL)
Manyetik, Biyokimya ve Manyetik Malzeme Araştırma Laboratuvarı	5.000.000
Gıda Analizleri Araştırma ve Uygulama Laboratuvarı	2.000.000
Çevre Sorunları Araştırma ve Uygulama Laboratuvarı	400.000
Kozmetik Ürünler Laboratuvarı	100.000
Tarımsal Amaçlı Toprak, Bitki Su Analizleri Laboratuvarı	600.000
Toplam	8.100.000

Kaynak: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi(2016)

Üniversite bünyesinde 12 Kasım 2014 tarihinde kurulan Teknoloji Transfer Ofisi ile proje, patent, yenilikçi fikir, şirketleşme ve girişimcilik faaliyetlerinde danışmanlık hizmeti verilmeye başlanmıştır. Bunun yanında Muğla Üniversitesi'ne Teknopark olarak adlandırılan Teknoloji Geliştirme Bölgesi kurulacaktır. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından Teknopark kurulumu onayı alınmış ve Teknopark'ı işletecek olan şirket kurulumu tamamlanmıştır. Mimari proje hazırlığı devam eden proje, 64.310 metrekarelik bir alan üzerine kurulacak ve birinci etap için 4.000 metrekare alana sahip bina yapımı 2019 yılı içerisinde inşaatı başlamıştır. Teknopark içerisinde 66 adet ofis bulunacak, üniversite-sanayi işbirliği artacak ve teknolojik bilgi üretilecektir.

Kaynakça:

- Aydın Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği, Hayvansal Atıklardan Temiz Enerjiye Aydın Atlası Doğrudan Faaliyet Desteği Projesi, 2012
- Bodrum Ticaret Odası, Bodrum Yat İmalatı İş Kümesi Rotasını Çiziyor Doğrudan Faaliyet Desteği Projesi, 2012
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Özel Çevre ve Koruma Bölgeleri, <http://www.csb.gov.tr/projeler/ockb/>, 2019
- Deniz Ticaret Gazetesi, Yelken/Tekne/Marina Haberleri, http://www.denizticaretgazetesi.org/abramovicin_teknesi_bozburunda_insa_ediliyor_haber5840.html, 2014
- Devlet Planlama Teşkilatı, İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolge/gosterge/2004/ilce.pdf>, 2004
- Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Resmi İstatistikler, <http://www.milliparklar.gov.tr/Anasayfa/istatistik.aspx?sflang=tr>, 2017
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Organik Tarım İstatistikleri, 2017
- Harita Genel Komutanlığı, İl ve İlçe Yüzölçümleri, <https://www.hgk.msb.gov.tr/il-ve-ilce-yuzolcumleri>, 2017
- <http://www.enerjiatlası.com>, Yenilenebilir Enerji Santralleri, 2019
- İstanbul Sanayi Odası, Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu, <http://www.iso500.org.tr/500-buyuk-sanayi-kurulusu/2018/>, 2019
- KASALAK M.A., Akdeniz Üniversitesi Turizm Fakültesi, Ekolojik Turizm Tesisleri Envanteri, 2016
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, http://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/Mugla_Madenler.pdf, 2016
- Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Resmi İstatistikler, <https://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64>, 2017
- Muğla Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü, Sanayi Sicil Bilgi Sistemi, 2016
- Muğla Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Koordinasyon ve Tarımsal Veriler Şubesi, Tarımsal Veriler, 2016
- Muğla Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Turizm İstatistikleri, <http://www.muglakulturturizm.gov.tr/TR,73710/turizm-istatistikleri.html>, 2019
- Muğla Orman Bölge Müdürlüğü Odun Dışı Ürün ve Hizmetler Şubesi, Toplanan Tıbbi Aromatik Bitkiler İstatistiği, 2016
- Muğla Orman Bölge Müdürlüğü, Orman Alanı İstatistikleri, <http://muglaobm.ogm.gov.tr/Sayfalar/Kurulusumuz/Isletme-Mudurlukleri/MuglaOrmanIsiMud.aspx>, 2017
- Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Kozmetik Ürünler Uygulama ve Araştırma Merkezi ile Görüşme, 2016
- Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Araştırma Merkezleri, www.mu.edu.tr, 2017
- Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla İlinin Kırsal Kalkınma Potansiyelinin Belirlenmesi Doğrudan Faaliyet Desteği Projesi, 2015
- Muğla Ticaret ve Sanayi Odası, Muğla İli İmalat Sanayi Envanteri Doğrudan Faaliyet Desteği Projesi, 2016
- T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı Ekonomik Araştırmalar ve Planlama Birimi, Güney Ege İlçelerinde Genel Sosyo-Ekonomik Durum Çalışması, 2015

- T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı Muğla Yatırım Destek Ofisi, Milas-Ören Yat İmalat Merkezi Projesi Analizi, 2017
- T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı Muğla Yatırım Destek Ofisi, Yatırım Teşvik İstatistikleri, 2017
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, Turizm İstatistikleri, <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9851/turizm-istatistikleri.html>, 2019
- T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Sağlık İstatistikleri Yıllığı, <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/30147,turkcesiydijiv1pdf.pdf?0>, 2019
- T.C. Sağlık Bakanlığı, Türkiye Medikal Turizm Değerlendirme Raporu, <http://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/535,turkiye-medikal-turizm-degerlendirme-raporu-2013pdf.pdf>, 2013
- Türkiye Bankalar Birliği, İstatistiki Raporlar, <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>, 2017
- Türkiye İhracatçılar Meclisi, İhracat Rakamları, <http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html>, 2019
- Türkiye İstatistik Kurumu, İl Göstergeleri , <https://biruni.tuik.gov.tr/hayvancilikapp/hayvancilik.zul>, 2019
- Türkiye İstatistik Kurumu, İl Göstergeleri, <https://biruni.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul>, 2019
- Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü, Enerji Atlası, 2017